РЧЕНКО

НАСТІННЕ МАЛЬОВАННЯ

(ДНІПРОПЕТРОВЩИНА)

E. BERCENKO
Wissenschaftliche Mitarbeiterin der Sektion für Kunst
in Charkiw

WANDMALEREIEN

AN DEN UKRAINISCHEN BAUERNHÄUSERN UND DAZU GEHÖRIGEN WIRTSCHAFTLICHEN BAUTEN

HEFT I

RAYON DNIPROPETROVSK
(früher Gouvernement Jekaterinoslav)

STAATSVERLAG DER UKRAINE
CHARKIW 1930 KYIW

Є. В. БЕРЧЕНКО

НАУКОВА СПІВРОБІТНИЦЯ ХАРКІВСЬКОЇ СЕКЦІЇ Н.-Д. КАТЕДРИ
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

НАСТІННЕ МАЛЬОВАННЯ

УКРАЇНСЬКИХ ХАТ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЕЛЬ ПРИ НИХ

ЗОШИТ I

ДНІПРОПЕТРОВЩИНА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930 КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Обкладинка Л. Кривінської

Укрголовліт № 4291 (2501). Зам. № 1450. Тир.—2.000. $2\frac{3}{4}$. Ост. 364 A_5.

I. ВСТУП.

Матеріял, що оце видаємо і що зібрала авторка рр. 1924, 1925, 1926, 1927 та 1928, є невеличка частка колекції з настінного мальо́вання українських хат та господарських будівель при них. Цю колекцію зібрано на Дніпропетровщині, в округах: Криворізькій, Дніпропетровській та Кременчуцькій.

Уже ця мала пайка з колекції, що сама становить дуже невелику частину настінного мальовання України, свідчить, який багатющий матеріял для студій над народнім малярством можна здобути, далі досліджуючи українське мальовання по наших селах та опубліковуючи здобутий там матеріял. Барвисте мальовання, що ним селянка-українка оздоблює стіни своєї хати, зібране з цілої України, безперечно, докине багату лепту в справу студіювання народнього мистецтва. Але збирати й вивчувати наше мальовання допіру лише починають. Тим то тепер іще не можна видати такий, зібраний з цілої України, матеріял до настінного мальовання загального характеру, щоб студії над ним відкрили шлях до широких наукових узагальнень.

Тепер можливі й неминуче потрібні праці льокального характеру, що становлять результат дослідів над певною територією. Обмежуючи досліджуваний район, можна всебічно вивчити матеріял, навіч спостерігаючи перехідні моменти, коли одні форми й способи заступають інші в цім роді народньої мистецької діяльности, що живе, розвивається, а подекуди зникає перед нашими очима. Такі монографії льокального характеру вторують шлях до дальших широких дослідів.

Такий льокальний характер і має матеріял, що ми його отут подаємо. Він є здобуток дослідів над настінним мальованням на

Дніпропетровщині протягом 1924—28 р. р. в Криворізькій, Дніпропетровській, Кам'янській та Кременчуцькій округах.

У Криворізькій окрузі досліджено такі села: Шолохове, Базавлук, Олександрівка (Кріпацьке), Перевізні Хуторі, Олексіївка (Чортомлик), Капулівка, Покровське, Ново-Покровський посілок, Сулицьке, Лапинка та Ново-Іванівське (Рябошапка).

У Кам'янській окрузі такі села: Кам'янське, Миколаївка, Благовіщенка, Романкове, Авули на Дніпровому правобережжі.

У Дніпропетровській окрузі Петриківка та Єлисаветівка на лівім березі Дніпра.

У Кременчуцькій окрузі села: Мишурин Ріг і Калужине.

Колекція мальовання, зібрана тоді, як досліджувано цю територію, складається з двох основних частин:

1) Мальовання, що його виконали самі селянки, мальовання-оригінали, сказати б [1]

2) Фотографії, пороблені з мальовання в самих хатах; фотографії ці: 1) дають уявлення про те, як зв'язано дане мальовання з тією частиною хати, що її воно оздоблює, 2) відтворюють композицію мальовання цілої хати і 3) доповнюють колекцію «мальовання - оригіналів», куди ввіходить тільки найхарактерніше й найцікавіше.

Наше видання й відтворює ці фотографії з мальовання в селянських хатах. Сюди увійшло ще мальовання з с. Петрівки, призначене на продаж, та дві фотографії з того мальовання, що зробили селянки для збирача (автора цієї праці).

II. РІЗНОБАРВНЕ МАСТІННЯ Й ОРНАМЕНТАЛЬНЕ ОЗДОБЛЮВАННЯ НАДВІРНІХ СТІН В УКРАЇНСЬКИХ ХАТАХ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЛЯХ.

На Дніпропетровщині стіни українських хат зокола звичайно побілено; часом їх підсинюють або підголублюють синькою, підзеленюють зелінкою, підсірюють і підчорнюють сажею.

По деяких селах (Капулівка, Олексіївка, Олександрівка, Покровське, Сулицьке) надвірні хатні стіни, як і господарських буді-

[1] Про «мальовання-оригінали» докладно в нашій статті «Як збирати матеріял до настінних розписів», видрукованій у Збірнику «Мистецтвознавство». Храків, 1928.

Там таки докладніше й про значіння фотографії.

вель, мастять у різні кольори; до цього долучають і орнаментальне розмальовання.

Різнобарвне мастіння дає комбінацію білого з кольорами жовто-цинамонових, сіро-чорних та буро-червоних відтінків; сполучаються ці кольори на стінах так:

Чільна та причілкова стіни лишаються білі. А призьбу й облямовання вікон на них примащують в один з названих кольорів. В один з тих самих кольорів вимащують затильну сторону, лишаючи білі облямовання вікна на ній і руб рогу. Орнаментальна стяжка на ній іншого, часто інтенсивнішого забарвлення закінчує цю кольорову площу. Заввишки забарвлена площа затильної стіни різна. В одних хатах вона мало не сягає покрівлі (даху), в інших доходить тільки до середини, а подекуди закінчується й ще нижче.

Мастячи призьбу, закінчують теж смугою інтенсивнішого забарвлення (табл. I).

В дійсності вимащують деякі стіни хати та призьбу в темніші кольори на те, щоб вони не забруднювалися, але що тут є ще й декоративний елемент, бажання оздобити свою хату зокола, — річ безперечна. Це видно вже з того, що до цього поліхромного мастіння долучають часом і орнаментальне малювання, жадними практичними міркуваннями не викликане. Що селянки, окрім ще й утилітарного моменту, мають це забарвлення за оздобу, свідчить і те, що виконують цю роботу вони дуже дбайливо: пильно доглядають, щоб лінії-межі поміж різно забарвленими площами були рівнісінькі, щоб орнаментальні смуги, які закінчують забарвлені площини, були скрізь однакові завширшки, одно слово — щоб не було окові немилих прогріхів. І на селі звичайно знають, «у якої молодиці ловко підведена хата».

Орнаментальне мальовання на стінах зокола буває:

1) на самій призьбі часто в вигляді нескладного геометричного орнаменту з елементами орнаменту рослинного (табл. IV).

2) понад призьбою й на затильній стіні в вигляді безконечного рослинного орнаменту, що немов би вузенькою ґірляндою тягнеться понад орнаментальною смугою, що закінчує барвну площу (табл. II, III).

3) на чільній та причілковій стінах під дахом (стріхою) в формі орнаментального фризу з рослинних мотивів.

4) над надвірніми дверима — безконечний рослинний орнамент, що вузенькою ґірляндою облямовує двері (табл. VI).

5) над вікнами, то як мотив, що вінчає вікно, то як орнаментальне облямовання (табл. II, VI, VII, мал. I).

Кольорування стін, як і орнаментальне мальовання, дають не тільки на хатніх стінах, а й на подвірніх будівлях: підкатах, повітках, кухнях, коморах, хижках, льохах тощо (табл. V, VI, VII, мал. I).

Основне, чим барвлення хатніх стін одрізняється від барвлення господарських будівель, є в тім, що — коли в хаті чільна й тая причілкова стіна, що виходить на вулицю, залишаються білі, — на господарських будівлях усі стіни, а в тому числі й чільну, вимащують у темніший колір; ці будівлі більш ніж хату треба охороняти від забруднення.

III. МАЛЬОВАННЯ НА СТІНАХ УСЕРЕДИНІ ХАТИ.

(Барвисте мальовання — частина внутрішнього оздоблення хати).

Але головне мальовання — всередині хати.

Це барвисте оздоблення внутрішніх стін цілком гармонією з рештою оздоб української хати, з національними вбраннями українців, де домінує замилування, любов до взірної барвистости.

За цю любов до кольорових ритмів в українців свідчать нам пам'ятки їхньої народньої творчости всіх часів, за ню каже нам і сьогочасна їхня мистецька творчість.

Господарські форми, заступаючи одна одну, спричиняються до того, що одні ґатунки продукції заступають інші, але суть своєї творчости народ переносить в усі форми її вияву.

Свою любов до барвистої взірности українка-селянка виявляла давніше в мальовничих візерунках килимів та в квітчастих тканинах, що їх ткала, у вишиванках, що вишивала, у писанках, у посуді, в кахлях, що розмальовувала; а тепер, коли ця форма творчости вимирає, виявляє й далі оту свою любов у барвистому розмальовуванні хати.

Коли домашнє господарство було замкнене в собі, ткані килими вироблювано мало не в кожній родині, вони були потрібні всім. Такі оздобні, з кольоровим тлом, переважно жовтим або чорним, з букетами квіток, що лягали по ньому, правильно черговані, лагідними барвистами плямами, багато вільного, незаповненого поля

залишаючи, — вони висіли на стіні над ліжком, ними часом завішувано вікна та лави застелювано.

За тієї таки форми господарства хатні стіни оздоблювано й іншими виробами наших селянок, а саме — вишиваними рушниками; вони давали переважно червоні й чорні (або сині) плями взорів на білому тлі полотна, і їх удозвіль вішано над вікнами, понад дверима, на покуті над образами та по вільних межистінках.

А великі поверхні печі, що забирає чималу частину хати, визначалися своїми барвистими рельєфними або мальованими кахлями; їх виробляли або самі господарі, абож звичайні ганчарі.

Коли ж підо впливом економічних умов форми домашнього замкненого господарства на селі почали заступати форми грошового господарства (напередодні XX ст.), це хатнє доморобництво почало вимирати, а любов до барвистої взірности не вмерла; не вмерла й потреба виявляти її в своїй творчості; тоді до помочі стало малювання, що й дешевше і менше часу на нього доводиться витрачати, а тим часом дає всі можливості виявити малярські вподобання. Барвисте мальовання під килим заступило собою тканий килим: мальовання над дверима, понад вікнами, в покуті та по вільних межистінках почало заміняти вишивані рушники; мальовання печі замінило мальовані кахлі. Композиція цього мальовання, стилістичне його трактування, певні технічні засоби, що з них користуються селянки малюючи, показують, як тісно зв'язана ця форма творчости з формою, що її вона заступила, з усією мистецькою творчістю народу українського, і як часто в творцеві-художниці живуть ще традиції ткалі й вишивальниці.

У внутрішньому оздобленні хати мальовання не є щось відокремлене, несподіване; композиційно воно тісно сполучене з речами вжитку, що становлять частину цього оздоблення, як і з речами суто-декоративного, оздобного значіння, даючи з ними одну кольорову гаму.

Ця гама рожево-червоних і жовто-цинамонових відтінків, у сполученні з зеленим або чорним на білому або кольоровому полі, об'єднує в одну цілість композиційну:

1) барвисте мальовання;

2) вишивані рушники (табл. XI, XXI, XXVII);

3) вишивані простирала, пошивки (табл. XXIII, XXIV, мал. I);

4) національні вбрання українські;

5) фарбовані рядна, що ними застеляють постіль і піл при комині (табл. XIV, XX, XXII, XXX, XL, XLII), а так само ткані килими, якщо вони ще є (табл. XIV);

6) скрині, де по зеленому полю дають орнамент, головно — в червоних тонах;

7) мисники, вміщувані в межистінку коло дверей; барвисті самі, вони правлять за сховище для мальованих ганчарських виробів; на мисники становлять звичайно найкращі з цих виробів, що в них цінують не самісіньку їхню корисність, а й мистецьку вартість; мисник з посудом — це ті ж таки тональності червоно-жовтих відтінків;

8) вироби селянок з пофарбованих стружок та різнокольорового паперу, що букетами квіток або мережаними смугами чи стрічками вішають їх для окраси на покуті, на комині, по сволоках.

До цієї кольорової гами, безперечно, належить і та жива зелень (клечання, май), що нею селяни часто заквітчують свою хату, з весни (зелених свят) почавши — аж до глибокої осени. Вони плетуть з неї вінки, ґірлянди і обвішують ними стіни (табл. XXVII); окремими гілками окрашають вікна і розставляють по всій хаті; зеленню таки вистилають і долівку. Часом стелю або стінки обвішують невеличкими пучками засушених квіток; усі вони рівно зібрані й порозвішувані в певному порядку (табл. XV).

В усіх оцих продуктах творчости української, де виявляються народні мистецькі вподобання, ми раз-у-раз бачимо замилування у барвистості, любов до взору, до кольорових узірних ритмів.

Щождо форм виробництва розписів, то здебільша це є доморобництво, що важить на власний ужиток. Господиня сама розмальовує свою хату, і це мальовання цілком її задовольняє (так діється по селах Капулівка, Олександрівка, Кам'янське, Благовіщенка, Миколаївка та інш.).

Є села, де виріб мальовання набуває якоюсь мірою форм доморобного ремества.

Поряд господинь, що розмальовують самі но свої хати, є селянки, що за певну плату розмальовують хати чужі. Це — або художниці, що зажили особливої слави своїм мальованням, абож дуже вбогі селянки, що для них плата за виконане мальовання є певна

підпомога. А часом це дівчата або жінки з фізичними вадами, що не дають їм працювати коло чого іншого. Платять або продуктами, або грішми. Надіб'я, фарби звичайно оплачують господарі. Буває, що така селянка малює не тільки в своїм селі, а вирушає на тую таки працю і в сусідні села. Для цих селянок виріб мальовання становить ремество, що дає їм деякий заробіток лише певними часами. А кличуть їх звичайно в ті хати, де ніхто не вміє розмальовувати. І, наостанці, в однім великім селі, а саме в с. Петриківці, довелося спостерігати, як виробництво малювання набирає характеру доморобної промисловости, як малювання, призначене тільки на вжиток собі, переходить у малювання, розраховане на спожиток мас. У с. Петриківці мальовання на ґрунті стін уже мало не заникло. Ще 1912—13 р.р. у Петриківці, як і по інших селах, размальовувано в хаті стіни; але тепер (1926, 27, 28 р.р.) розмальовування на самім ґрунті трапляється тільки вряди-годи, десь на долішніх частинах стін, де його мало помітно (табл. XXXVIII). А головне мальовання дають на папері. Паперові прямокутники, більші або менші на розмір, розмальовують мотивом рослинної гілки (табл. XXXI, мал. 1—4, табл. XXXII, мал. 1—2) і ними обліплюють поверхню комина (табл. XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL). Смуги паперу — ширші й вужчі — размальовують безконечним рослинним орнаментом і ними обліплюють карнізи, колонки комина, сволок (табл. XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL). Помальовані паперові рушники вішають над вікнами (табл. XXXII, мал. 3). Це мальовання на папері, щоб обліплювати хатні стіни, призначають на збут і своїм односільцям, і селянам сусідніх сіл, а часом і сусідньої округи. Працюють коло цього малювання певні селянки, що їх знає ціле село; вони виносять свої вироби в базар, куди з'їздяться з найближчих сіл, ще й у відомий петриківський ярмарок, куди приїздять люди й здалека. Ці портативні, за невеличку ціну продавані, речі охоче розкуповують, і вони широко розходяться не тільки в самім селі Петриківці, а й поза його межами. Буває й так, що селянка, яка виробляє й спродує оте мальовання, не вдовольняється місцевим ринком, а шукає нових: певного часу, коли наново опоряджають, оздоблюють хати, вона вирушає в сусідні села і там у базарі розпродує це мальовання. А 1921—22 р.р.

(недорідні роки) в Петриківці цілі родини працювали коло цього малювання і багато відвозили його на сусідню врожайну Полтавщину, де обмінювали на борошно. Отже, у великому селі Петриківці (25000 ж.), з його жвавими базарами й велелюдним річним ярмарком, настінне мальовання, що було тут 15 років тому, тепер остаточно поступилося місцем для ще приступнішої форми—мальовання на папері, що його може мати кожен, хто забажає ним прикрасити свою піч. І справді, на роботу петриківських селянок доводилося направляти в селах за 30 — 40 верстов від Петриківки.

Поряд сіл, де мальовання дуже поширене, можна тепер знайти й такі, де ця форма творчости народньої вже геть зникла; там мальовання витиснули фабричні вироби. Це бачимо по тих селах, що лежать близько міст. Села ції, колись багаті на мальовання, ледве пам'ятають за них тепер, і тільки зрідка можна знайти в них відгуки колишнього малярства на стінах усередині хижок, повіток — нежилих будівель, де даються вже не цілі композиції, а окремі мотиви, без жадного композиційного зв'язку, нашвидку зроблені, бідні на барви.

Є кілька сіл, де мальовання перебуває в процесі заникання, і в них ми можемо спостерігати, як саме отой процес одбувається: мальовання виводиться спершу в центрі села, в осередку, де живуть заможніші люди, що частіш бувають у місті, де вони купують міські фабричні вироби; довше задержується мальовання по сільських окраїнах, де живе бідніша частина людности — ці мусять удовольнятися продуктами власної творчости, щоб окрасити своє житло; та поволі мальовання і в них заникає, найдовше затримуючись аж у краї села, у тій його частині, що знана під назвою «кут» і що часто й територіяльно буває відірвана від решти села (Покровське, Олексіївка, Шолохове).

Часом мальовання швидше заникає тоді, коли майстрині - виконавці, що їхня умілість, зацікавлюючи, підживляла любов до малювання, покидають рідне село: або йдуть на виробництво до міста, абож виходять заміж у сусідні села.

Мальовання дуже поширене в тих селах, де традиційна старовина взагалі задержується довше, де співають іще старовинних пісень, давні звичаї збереглися, національні вбрання задержалися в найбільшій своїй чистоті. З таких сіл найвизначніші: село

Капулівка (Криворізької округи); сюди таки можна залічити села Олександрівку (Криворізької окр.), Авули (Дніпропетровської окр.). Серед мальовання по цих селах подибуємо найрідші зразки; вони дають нам змогу встановити зв'язок наступности поміж цим родом, формою народньої творчости і іншими її формами, що на них можна простежити, як еволюціонували мистецькі форми орнаменту.

IV. МАТЕРІЯЛИ, ЩО ВЖИВАЮТЬ ЇХ НА МАЛЬОВАННЯ.

«Квітчають» свою хату, себто розмальовують її, найчастіш молодиці, рідше — молоді дівчата; трапляється, що й жінки дозрілішого віку прикрашують свою хату мальованням, а по селах, де мальовання переводиться або вже геть перевелося, славу вмілих виконавиць нераз мають старезні баби. Щоб до малювання бралися чоловіки, трапляється дуже нечасто.

Селянки - художниці здебільша зовсім неписьменні, ніде не вчилися, рідше малописьменні. З молодих дівчат цікавляться й малюють тії, що або й трохи до школи не ходили, абож училися дуже недовго, одну зиму, напр. Хто закінчив школу — не малює зовсім і не цікавиться тим малюванням.

У виборі фарбовин, як і в заміні одного роду фарб на інші, українка - малярка лишається вірна давнім традиціям українським: по глухих селах, загублених десь у степу, далеко від міст — так мов би ми вглиб давніх часів віддалялись — бачимо, як українка вживає на своє малювання різнобарвних глин; а їх українці віддавна собі вподобали. Абож вона дає своє барвисте мальовання рослинними фарбами, соком з трав, ягід або квіток. І подібно, як пізнішими часами в XIX ст. у тканих килимах ніжні рослинні фарби замінено на яскраві анілінові, так само і в малюванні анілінові фарби мало не зовсім витиснули й рослинні, і фарби з різнокольорових глин (земляні фарби) по селах недалечко міст.

Є тепер села, де один ґатунок фарб витискає інший; цей переходовий момент дає мальовання мішаних фарб: глиняних, рослинних і анілінових (Капулівка, Олександрівка)[1].

І як на гаптування золотих та срібних ниток уживано, так

[1] Тільки ж немає села, де б не знайшлося мальовання, виконаного фарбами з глин; вживають їх звичайно й далі щонайбідніші селянки, не маючи за що купити фарб з аніліни.

для мальовання по деяких селах користуються з бронзового золота та срібла. Та хоч би яких фарб уживала українка-художниця на Дніпропетровщині, вона здебільша з кольорової плями виходить, а не з лінії, а кольорові плями залежно від різних фарб дають різні ефекти мальовничі: то блідоніжні кольори, виконані соком з ягід або квіток, то інтенсивні й разом з тим лагідні барвні ефекти глини, то мальовання, що вбирають очі яскравими ефектами аніліну, а сполучення їх із золотом і сріблом бронзи справляє враження дивовижної розкоші. Поминувші ці відміни в самій силі, соковитості кольорової плями, мальовання дає велику стилістичну різноманітність у різних художниць. Це залежить від неоднакового готування фарб, різного сполучення їх, од відмінности в інших технічних способах.

Одна видобуває в аніліну тільки фарби тьмяні,—інша доходить ефектів, що наближаються до tempor'и (темпори).

Одна, глиняних фарб уживаючи, дає площі заспільної заливи,— інша, працюючи з аніліном, дає ніби ефект моделювання, накладаючи мазки згущеної фарби.

Одна, працюючи пензликами, щіточками, дає мотиви з контурами цілком означеними,—інша, працюючи ганчіркою замість пензлика, дає суто імпресіоністичні кольорові плями з химерними контурами, з невиразними обрисами.

Одна, вживаючи бронзи, немов би золоті та срібні бліки поміж інших кольорових плям укроплює, — інша дає великі золоті й срібні поверхні, вкриваючи ними вже забарвлені мотиви.

Одна, по ґрунту стіни працюючи, дає мазки широкі, вільні, що наближає їх до монументального малярства,—інша, працюючи на папері, дрібно, ретельно всі деталі розроблює, дає за малим не мініятюрову техніку.

Одна трактує рослинні мотиви, як форми геометричні з необразотвірним кольоруванням, інша дає мотиви, що в них легко пізнати живу квітку романчика, гвоздик, троянду натурального забарвлення. Звичайно селянка-українка, по білому, невтральному тлі малюючи, користує з усієї своєї палети для кожного мальовання і тільки зрідка трапляються такі, що свідомо обмежуючи пістряву різнокольоровість, з цілої своєї палети дві-три фарби вибирають і ними дають усе мальовання.

Коли ж працюють на кольоровому тлі, це тло визначує вибір фарб.

Палета, звичайна для тих, що аніліновими фарбами працюють: зелена, червона, рожева, синя (фіялкова) й жовта.

Малюючи глинами, вони вживають глини білої, червоної та глини жовто-цинамонових відтінків.

Тим часом як анілінових фарб уживають тільки в чистім вигляді, працюючи глинами широко практикують змішування [1].

Змішуючи червону глину з білою, мають рожеву фарбу.

Змішуючи червону глину з сажею або товченим деревним вуглем, здобувають бурі відтінки.

Змішуючи білу глину з сажею або деревним вуглем, здобувають фарбу сіро-синіх відтінків.

Зелену фарбу, працювавши глинами та рослинними фарбами, здобувають із бур'янового соку, найчастіш — пасльону.

Рослинні фарби добувають, вичавлюючи сік із ягід та квіток: з вишні, шовковиці, кручених паничів, царської борідки, соняшникових пелюсток.

Селянки, що працюють рослинними фарбами, вживають і глин.

Глину розтирають звичайно на порошок і розводять у черепках на воді.

За зв'язну речовину і для анілінових фарб, і для глин править жовток яйця, часом молоко.

Пензлики (щіточки) на малювання селянки роблять самі, найчастіш із кошачої шерсти — жмут її вони прив'язують до палички. Коли накладають фарбу на ширші смуги (напр., підводячи), то користують з більших купованих щіточок-квачів. Іноді замість щіточок уживають ганчірочки — нею дають кольорову пляму, найчастіш — пляму квітки.

З допомічного приладдя вживають: шнура, пофарбованого деревним вуглем; ним відбивають лінії облямовання, з нього таки роблять штучний циркель, що ним відзначають лінію кола; на це саме вживають іноколи округлої посудини.

Зрідка, а все ж доводилося натрапляти на вживання трафаретів для мотиву рожиць різної подоби; ці трафарети селянки теж роблять самі, вирізуючи їх з картоплини.

---

[1] Знаю тільки одну майстриню, що працюючи аніліном, користує з змішування, щоб мати бажані тональності.

Оце — те нескладне приладдя й нехитрі фарби, що, ними послугуючися, творча сила українки-селянки доходить часом чарівних мальовничих ефектів на стінах своєї хати, уміло користуючи з того прегарного ґрунту, що дають ці стіни, побілені зокола й усередині.

Звичайно фарби мальовання в хаті виблискують своєю свіжістю, бо його поновлюють здебільша 4 рази на рік: узимку, напровесні, в початку літа й восени (на різдво, великдень, зелені свята й покрову).

V. ВИДИ НАСТІННОГО МАЛЬОВАННЯ.

Композицію кожного з видів мальовання будують залежно від тієї частини хати, яку воно вкриває, відтворюючи часто-густо композицію тієї мистецької форми, що її це мальовання заступило. Напр., мальовання під настінний килим відтворює композицію тканого килима, мальовання над вікнами — композицію вишиваного рушника, мальовання печі дає іноді композицію печі з мальованими кахлями і т. д.

Звичайно — це відтвір композиції пізніших зразків, себто зразків тих, що часово ближчі до сьогочасного малювання; отож «мальовання-килим» дає в масі композицію тканих килимів кінця XIX ст.; «мальовання-рушник» — композицію вишиваних рушників з початку XX ст. А часом і в мальованні — для окремого ґатунку — можна простежити кілька етапів у зміні композиційних схем; це щастить зробити в тих селах, де настінне мальовання дуже поширене, де в данім ґатунку мальовання кохаються селянки; але тільки тоді, коли дуже пильно досліджувати.

Ґатунки мальовання на стінах усередині хати такі:

I. Окремі мотиви.

Найчастіш у вигляді рослинної гілки, що виростає з вазона, іноді дуже великого завбільшки, дається на вільних межистінках не тільки в хаті, а й у сінях, а так само над вікнами, над дверима (табл. VIII, IX, X, XIII, XV, XVII).

II. Мальовання на сволоці.

Зрідка, але все ж трапляються хати, де розмальовують сволок. Композиційно це буває:

1) Кольорове тло сволока й на ньому повторюють мотив рослинної гілочки.

2) Біле тло сволока й на ньому безконечний рослинний мотив у вигляді барвистої ґірлянди (табл. X).

3) У селі Петриківці сволок нераз обліплюють паперовими стрічками, що знизу порізані великими зубцями на зразок зубців мережива і розмальовані рослинним орнаментом. Їх звуть «лиштви» і призначають саме тільки до сволока.

III. «Мальовання-фриз».

Куди частіше, ніж на сволоці, дають мальовання вздовж горішнього карнізу стін на зразок малярського фризу. Частіше на стінах усередині хати, але трапляється й зокола, на чільній, причілковій стінах. Буває не тільки в самій хаті, а й у сінях.

Композиційно це або безконечний рослинний мотив ґірлянди (табл. XI), абож широка стяга з кольоровим тлом, і по ньому окремими відтинками повторено мотив рослинної гілки.

IV. Мальовання на зразок панелі по долішній частині стін.

На стінах зокола — це мальовання призьби. Усередині її найчастіш знаходимо на стінах у сінях, але трапляється воно й у хаті. Є по всіх селах досліджених округ. Низом стін тягнеться широка стяга на 40—60 *см*, забарвлена одним із таких кольорів: чорним, бурим, темночервоним. Це кольорове поле орнаментується повторенням окремого мотиву, розміщеного зчаста за схемою прямої сітки. В сінях, де це мальовання йде по всіх 4-х стінах, дається малярське виділення кутків.

V. Мальовання під шпалери.

Це мальовання, подібно до шпалерів, дають на стінах хати; трапляється по багатьох з досліджених сіл, але не скрізь однаково поширене (табл. XIV).

Ним розмальовують інколи всі стіни в хаті, інколи тільки одну стіну, але частіше воно вкриває лише частину стіни, найчастіше стіну біля покуття, її горішню частину, над вікном.

Щодо композиції — це переважно орнаментальне заповнення поверхні стін повторенням окремого мотиву чи мотивів.

1) Одиничний чи окремий мотив може повторюватися в розміщенні за схемою скісної сітки (табл. XIV). З цієї композиційної схеми користують особливо в тих випадках, коли мальованням укривають усю стіну чи навіть усі стіни в хаті; повторюваний мотив буває або ціла рослинна гілочка, або одна якась її частина, квітка, напр. У цьому останньому разі, коли багато разів повторюється той самий мотив і до того ж нескладний, уживають трафарету, квітки-рожиці, вирізаної з картоплини.

2) Абож окремий мотив повторюється вертикальними рядами за схемою прямої сітки, відокремленими один від одного кольоровими смугами.

Коли заповнюють двома повторюваними мотивами, можна помітити таке розміщення:

3) Один з мотивів, дрібніший, повторюється більш-менш рівномірними масами, що серед них виділяється другий, більший мотив.

4) Або орнамент будується з повторення похилених смуг, даних у кольоровім чергуванні і вкритих рослинним мотивом.

«Мальовання-шпалери» зчаста облямовують бордюром і згорі і знизу.

З досліджених сіл надто багате на цей ґатунок мальовання було, либонь, село Мишурин Ріг (Кременчуцької округи). На момент, як я відвідала це село, а саме навесні 1927 року, в ньому були ще хати, де всі 4 стіни розмальовані були під шпалери. І саме в цім селі особливо виразно позначавсь процес заміни творчости селянок фабричними виробами — заміни мальовання під шпалери паперовими шпалерами фабричного роблива.

По багатьох хатах, де давніше було «мальовання-шпалери», висіли тепер шматки купованих шпалерів із паперу. Люб'язні господарі охоче показували під шпалерами, віддираючи їх, лишки мальовання, що тут колись було. На той час вони вже були позабілювані, але прослідки анілінових фарб дозволяли виразнісінько бачити їхню композицію.

А незабілене «мальовання-шпалери» можна було бачити по коморах. На стінах, у ряді інших одиничних мотивів, їх дано смугами. Це мальовання в коморах — проба молодих дівчат.

Настінне мальовання, вигнане з хати, тулиться в коморах у цім селі, що ще так недавно багате було на мальовання [1], але тепер переживає процес вимирання їх, даючи дослідникові змогу спостерігати, як одбувається цей процес у характеристичних його виявах.

VI. Мальовання, що облямовує вікна та двері.

В усіх досліджених селах дуже поширене мальовання, що облямовує вікна та двері. Його можна бачити не тільки на внутрішніх стінах хати та інших будівель, але зчаста, як згадувано вже, і на надвірніх. Стіна навколо вікон та дверей — то прегарне поле для мальовання, а рямка уможливлює нові композиції, і селянка-художниця розв'язує іноді в цім малюванні проблему композиції з дивовижною сміливістю й викінченістю. Як відомо, на Україні віддавна прикрашувано двері й вікна, їх обвішувано часом килимами, і мало не в кожній хаті їх обвішували й обвішують вишиваними рушниками; українці звикли бачити двері і вікна своєї хати в барвистім облямованні.

Килими мало не повиводилися з щоденного вжитку, рушники теж починають виводитися, до послуг лишаються фарби, адже дати мальовання куди швидше й дешевше, ніж вишити рушник.

Зв'язок наступности поміж старовиннішим способом орнаментувати вікна й двері своєї хати та сьогочасним, поміж вишиваними рушниками та мальованням, — цей зв'язок чи не найвиразніше ми бачимо на тім мальованні, що композиційно імітує вишиваний рушник. Його дають тільки на стінах усередині хати, інколи над дверима, але частіше над вікнами, як і полотняні рушники, частіше вішають над вікнами, ніж над дверима. Композиція цього мальовання відтворює композицію пізніших вишиваних рушників, а саме тих, що й тепер ще мають їх селяни, часто сховані у скринях. Це рушники з кінця XIX і початку XX ст. (табл. XV).

Найрізноманітніші композицією рушники з села Петриківки. Вони, як і все мальовання цього села, — не на самім ґрунті стіни

---

[1] «Вѣстникъ Екатеринославскаго земства», 1904 г., №№ 2, 3. Стаття Д. І. Яворницького: «Къ исторіи нашего края», стор. 58.

а на папері[1], що йому надають форми й розміру полотняного рушника. Композиція їх, як і композиція пізніших вишиваних рушників, сходить в основному на таке:

Орнамент одного краю «мальовання-рушника» — це докладне повторення другої його половини. Долішній берег рушникові порізаний великими зубцями на зразок зубців мережива. Часом краї ці размальовують під торочки.

Поле над зубцями розмальовують рослинним орнаментом. Композиція його сходить на дві основні схеми:

1) Цілий орнамент дають поземими смугами — ширшими або вужчими; смуги розміщуються одна понад одною, заповнюючи тільки долішні кінці і залишаючи середню частину незаповненою.

2) Долішнім берегом ідуть ті самі орнаментальні поземі смуги; найчастіш ці смуги дають як зв'язаний орнамент; а поле над смугами орнаментують або самим тільки буйним мотивом (табл. XXXII, мал. 3), абож посередині дають більший мотив, а по краях симетрично повторюють дрібний; у дальшому розвитку цієї композиційної схеми дрібний мотив симетрично повторюють не тільки внизу, а й угорі, над осереднім мотивом. За такої композиції мальованням укривають не тільки долішні береги, але й увесь або мало не ввесь рушник: унизу — орнаментальні смуги, над ними поле, розглядане як прямокутник, заповнюють з централізованим орнаментом. В усіх випадках вісь симетрії орнаменту зорієнтована на вісь симетрії простої долішнього берега.

Мальовання на папері має тло паперу біле, що дає змогу, малюючи, користувати з усієї палети.

Мальовання під рушник, дане на ґрунті стіни, має барвне тло, що й визначає добір фарб орнаменту.

З інших композицій мальовання, що облямовує вікна та двері, подибуємо:

1) Мальовання на подобу ґірлянди, що стяжкою облямовує вікно або двері з 3-х боків, іноді з усіх 4-х боків. Ця схема безконечного орнаменту дуже поширена не то на стінах усередині хати,

[1] Паперу на це мальовання беруть дуже тонкого, цигаркового, тим часом як мотиви для наліплювання дають на звичайному писальному, грубшому папері.

ба й зокола; композиція, знана в селянок під назвою «обводки» (табл. VI, VII, мал. 1).

2) Мотив, що вінчає вікно або двері іноді на подобу фронтону; трапляється і всередині, і зокола хати (табл. II, X, XIII).

3) Зцентралізований рослинний орнамент, що його композицію визначує форма облямовання (табл. XVI, XVII, XVIII).

По селах, де настінне мальовання вмирає, або де воно вже геть зникло, вікна люблять обвішувати муслиновими завісами фабричного роблива, перев'язуючи їх барвистою стрічкою; вгорі, всередині прикріплюють зчаста квітки з кольорового паперу.

VII. Мальовання стелі.

У селах Капулівка, Олексіївка (Криворізької округи), Мишурин Ріг (Кременчуцької округи) мальовання на стелі ще недавно було дуже поширене; тепер воно трапляється дедалі рідше. Але сліди забіленого мальовання можна бачити не в одній хаті.

Композиція настельного мальовання, що є тепер, відтворює або 1) розглянену вже композиційну схему повторення одиничного мотиву (геометричного, зірки) в тій частині стелі, що над столом, у покуті (табл. XIII), або 2) частину стелі, відокремлену сволоком, розглядають як прямокутник, будуючи композиційну схему мальовання, і заповнюють однією з схем, звичайних для мальовання під килим (табл. XI, XII).

VIII. Мальовання під настінний килим.

Це мальовання дають звичайно на затильній стіні хати, над ліжком, на тім місці, де вішано ткані килими. Ґатунок мальовання поширений у всій Криворізькій окрузі. У селах Перевізні Хуторі та Капулівка «мальовання - килим» трапляється не тільки на звичайному місці над ліжком, але в тих самих господарів можна бачити це мальовання в обох хатах, на стіні в сінях, у коморі, в хижці. У різних селах це мальовання називають різними термінами. Їх звуть: «ковер», «одіяло». Такі різні назви не випадкові, вони відбиваються й на композиції цього мальовання; у селах, де кажуть «ковер», у композиції мальовання задержується зв'язок з тканим українським килимом; та бачивши цей килим дедалі рідше,

а то й зовсім не бачивши його, зв'язок з ним утрачається і переноситься в уявленні селянки на так звані «марсельові» ковдри, що чимраз більше добуваються на село; через це й означають мальовання словом «одіяло».

У селах Капулівка, Перевізні Хуторі (Криворізької округи), де це мальовання має ще назву «ковер», зв'язок їх із тканим українським килимом — найвиразніший. Це мальовання, як у килимах, дають на кольоровому тлі і, як у килимах таки з рослинним орнаментом, рослинні мотиви здебільша розміщуються на них так, що чимала частина кольорового тла поміж мотивами лишається незаповнена; це робить мальовання таким самим оздобним, декоративним, як і український килим.

Надто багате на різноманітне кольорове тло мальовання села Капулівки, і капулянки виявляють при цьому дивовижне чуття справжньої кольорової гармонії: тло цілком визначує дану на нім кольорову гаму орнаменту.

Тут ми знаходимо:

1) Густе чорне тло (сажа проста або голяндська), таке часте в найкращих зразках старовинних килимів українських; орнамент на такому тлі дають білий з повкроплюваними серед нього тільки невеличкими плямами червоно-рожевих відтінків.

2) Темносиній (лазорка), що справляє враження синього оксамиту; орнамент на такому тлі дають:

а) увесь білий, але неоднакової інтенсивности: подекуди густий білий, де-не-де немов прозірчастий, і крізь нього просвічується тло; таке мальовання робить враження ажурного мережива[1];

б) абож орнамент дають великими білими й темночервоними плямами, а так само

в) сполученням білих, рожевих та цинамонових кольорових плям.

3) Блакитний (лазорка і біла глина) — теж тло українських килимів; розмальовуючи таке тло фарбами цілої своєї палети, художниця, однак, дає великі жовті плями, чого в мальованні з тлом іншого забарвлення не бачимо.

4) Сіре тло (сажа й біла глина); це тло вкривають білим орна-

[1]) Мотив орнаменту дають трафаретом, зробленим з картоплини, що на ньому фарба лягає неоднаковим шаром.

ментом, а серед нього дають невеличкі рожево - червоні та жовто-цинамонові плями.

5) Буре тло (червона глина та сажа).

Тільки село Капулівка знає таке багатство кольорових фонів, тільки тут подибуємо це інтенсивне чорне, темпосинє й блакитне тло.

У с. с. Олексіївка (Чортомлик) та Перевізні Хуторі (Криворізької округи), де мальовання під килим теж дуже поширене, його дають на сірому, бурому тлі. Опріч того, тут трапляється рожеве (сомон) тло, що його добувають, змішуючи червону й білу глину.

Село Олександрівка, де мальовання на стіні над ліжком дуже часте, але де назву воно має вже «одіяло», його дають здебільша на білому тлі стіни, роблячи барвне облямовання. Біле, невтральне тло лишає повну волю користувати з цілої палети без такого тонкого добору фарб, як тоді, коли тло кольорове; але в цьому мальованні немає вже тієї оздобности кольорового тла, що так споріднює його з стародавнім килимом.

Те саме й у композиції орнаменту, що ним розмальовують це тло. Мальовання с. Капулівки здебільшого дає ту саму композиційну схему, що є звичайна для мальовання цього ґатунку тепер по інших селах. Ця композиційна схема, загалом бравши, така: облямовий прямокутник мальовання мають як композиційну цілість; його заповняють зцентралізованим ритмічно викінченим орнаментом; осередок звичайно виділяють обводом більшого діяметру, що заповнюють рослинним орнаментом; рослинним орнаментом дають і кутові заповнення (табл. XXVI, XXIV, мал. 2); ця основна композиційна схема, іноді з деякими варіяціями[1], домінує в мальованні - килимах; цю композиційну схему бачимо на датованих тканих килимах XIX сторіччя. Але серед мальовання - килимів села Капулівки трапляються зразки, що композицією своєю сягають куди давніших пам'яток килимарства, свідчачи про найближчий зв'язок наступности поміж цими двома формами народньої творчости, що заступили одна одну. Зразки ці дуже нечасті, вони не відновляються. Один із них довелося мені бачити вже

[1] З варіяцій найчастіші: замість одного обводу дають два, що забирають центральну частину поля в мальованні (табл. VII, мал. 2, XX, XXI).

замощеним; від нього лишилися тільки невеличкі сліди, помітні крізь шар побілу, накладений поверх.

От композиція цього мальовання, така типова для українських килимів XVIII ст.: все поле мальовання, як поле килима, орнаментують повторенням мотиву букета квіток, творячи орнаментальні поземі рядки; як і на певних пам'ятках килимарства, цей орнаментальний рядок становить своєю композицією ритмічно викінчену цілість; він має центр і симетрично розміщені мотиви; доходять цього тим, що мотив букета повторюють тричі в рядку, при чому середній мотив виділяють, вносячи в його компонування деякі варіяції, тим часом як бічні мотиви достоту повторюють один одного; кожний новий орнаментальний рядок є докладне композиційне повторення попереднього.

Це мальовання було дане на білому тлі, облямоване кольоровою смугою. Тепер у тій таки хаті є такий самий орнаментальний рядок на грубі; виконаний він давно, проте його відновлюють і фарби на нім цілком свіжі (табл. XLVIII).

У селі Капулівці довелося бачити «мальовання - килим», що його композиція відтворює один із дальших етапів в еволюції композиційних схем на українських килимах. Уся композиція збудована так само, як і в описанім попереду мальованні, з повторення мотиву букета, але трактування орнаментованої площі вже інше: це не безконечна площа, що її можна однаково орнаментувати, хоч би яка вона була завдовжки, треба тільки ще й ще раз повторити орнаментальний рядок, як в описаній угорі композиції. Тут художниця виходить з цілком певної площі прямокутника звідусіль обмеженого рямкою; будувавши композицію мальовання повторюванням мотиву букета, вона дає центр не для окремого рядка, а для орнаменту цілого мальовання: доходить вона цього виділянням того мотиву букета, що припадає на осередок мальовання прямокутника, — в його композицію вона вносить певні варіяції, тим часом як по решті поля мотив букета достоту повторює один одного; розміщення теж рядкове; на все мальовання припадає три орнаментальні рядки.

Мальовання дано на темносинім тлі (лазорка), а барвисті плями рослинних мотивів творять делікатне сполучення білого, рожевого й цинамонового.

У Капулівці таки трапляється «мальовання - килим», засціль виповнене геометричним орнаментом, як це є на тканих килимах, і на що не доводилося натрапляти по інших досліджених селах Дніпропетровщини (табл. XIX).

Мальовання під килим подибуємо по тих селах, де на фарбування вживають глини (в Криворізькій окрузі), і не подибуємо зовсім або дуже нечасто там, де панує анілін (Дніпропетровська та Кременчуцька округи).

Анілін менше придатний забарвлювати великі площі, що потрібне тоді, коли тло «мальовання - килима» кольорове; фарбами з глини і зручно й дешево забарвлювати площини, великі завбільшки.

Як анілін витискає рослинні фарби й фарби, вироблювані з різнобарвних глин, характеризується мальованням - килимами на білому тлі стіни; втрачаючи зв'язок з барвистою композицією давніх українських килимів (тканих), водночас біднє це мальовання й на композиційні схеми, застигаючи на одній, що вона, як обов'язкова, повторюється на всіх марсельових ковдрах, які дедалі більше витискають із хатнього вжитку домоткані барвисті рядна.

По селах Криворізької округи, що лежать близько великих міст, де мальовання зникає або зникло геть, цю форму малярства, що свого часу заступила була ткані килими, тепер дуже часто заступає матеріял з килимовим узором. На тім місці, де колись висів був добротний домотканий килим, потім було барвисте мальовання з улюбленими мотивами, творчість самої господині хати, — тепер висить шмат матерії фабричного роблива.

IX. Мальовання печі.

Частина хати, що її особливо люблять прикрашати мальованням, це, безперечно, піч. Із старовинних свідоцтв знаємо, що так велося здавна, що в давнину на Україні великі площини печей орнаментовано барвистими рельєфними, а так само мальованими кахлями. Тепер поверхню печі, побілену, як і опрочі стіни в хаті, не вкривають уже взірними кахлями. На зміну їм прийшло малювання фарбами. Цей зв'язок наступности між мальованими кахлями та сьогочасним мальованням печі чи не найвиразніше виступає в селі Петриківці.

Печі трапляються двох родів: комини та груби. На кожній з них є більше або менше рельєфна оздоба. Рельєфні роблять або самі тільки карнізи, або, крім карнізів, на поверхні печі є: 1) так звані «кружала» — один або скількись — це низка концентричних кіл з опуклих валків, 2) група рельєфних вертикалів, що відокремлюють кружала, 3) «дзеркала», втиснені площини різної форми, 4) колонки, півколонки поодинокі або групою, 5) образотвірні мотиви, як мотив рослинної гілки, мотив коня і т. д., а на деяких коминах дають випнуті (рельєфні) стовпи. Рельєфне оздоблення печі впливає на композицію її малярської оздоби.

Малярське орнаментування печей будують за двома принципами: принципом кольорування («підведення») і принципом розмальовування — орнаментом. Коли «підводять», кольоруванням виділяють окремі рельєфні частини, як от валки карнізу, обідки кругів, рельєфну оздобу на стовпах тощо. Найчастіше ці смуги темночервоні або жовто-цинамонові на колір, глинясті (табл. XXVIII, XXIX). Але трапляються печі, де все підведення дано самою блакитною або самою но зеленою фарбою. Підведення такими незвичними барвами треба пояснювати тим, що дана селянка зазнає особливої втіхи, дивлячись на сполучення білого з блакитним або білого з зеленим. А на деяких печах виділяють кольоруванням рельєфні частини, сполучаючи різно забарвлені смуги в ритмічному доборі кольорів на білій поверхні. Обраний кольоровий ритм повторюється вже на всіх рельєфних частинах цієї печі: на пасах горішнього карнізу, долішнього, на кружалах і т. д.

Образотвірні мотиви дістають кольорування близьке до образотвірного, себто рослинну гілку забарвлюють на зелене, коней — на рудувате тощо (табл. XXX).

Підведення по карнізах та по деяких інших рельєфних частинах часто зберігається й тоді, як поверхню печі розмальовують орнаментом.

У селі Петриківці (Дніпропетровська округа), як згадувано вже попереду, розмальовують тепер не самий ґрунт стін у печі, але дають мальовання на окремих аркушиках паперу, що ними й обліплюють поверхню печі, а на самому ґрунті дають підведення, що часто зберігається (табл. XXXIV—XL).

Цей спосіб орнаментувати, що з'явився пізніше за малювання

на ґрунті, не однією своєю стороною нагадує спосіб облицьовувати печі мальованими кахлями.

Подібно до прямокутників-кахлів, папір ріжуть теж прямокутниками[1] ($11^1/_2 \times 12^1/_2$ *см*), завбільшки тільки трохи меншими від звичайних селянських кахлів ($14-17 \times 20-22$ *см*); подібно до кахлів, кожен отакий аркушик паперу розмальовують звичайно мотивом рослинної гілки (табл. XXXI, мал. 1 — 4) і, підхоже до кахлів таки, ними обліплюють поверхню печі. Такі печі з мотивами рослинної гілки, розкиданими по цілій поверхні, загальним своїм виглядом можуть справляти враження печей з мальованих кахлів. І подібно, як на кахльових печах осереднє місце мав часом великий мотив, виконаний на 6-ох або 8-ох кахлях, так і в селі Петриківці на центральне місце виготовлюють мальовання на більшім аркушику паперу (23×18 *см*) (табл. XXXII, мал. 1, 2); один, іноді два, такі аркушики наліплюють у центрі, коли цього вимагає рельєфна оздоба поверхні, себто якщо центр виділено вже рельєфом (табл. XXXVIII, XXXIX).

Подібно до того, як на мальованих кахлях, опріч рослинних мотивів, змальовувано також людські постаті, і в цім малярстві трапляються образи людини, саме українки, ці постаті парами наліплюють на піч (табл. XXXVII).

Композиційні схеми, що по них селянки, купивши це мальовання, орнаментують свої печі, в основному такі:

1) Увесь орнамент дають, як облямовання тих окремих прямокутників, що з них будують поверхню печі. За такої схеми використовують тільки вузенькі смуги з безконечним рослинним орнаментом та «підведення» (табл. XXXIII).

2) Усю поверхню орнаментують поодинокими мотивами рослинної гілки, розкидуваними по площинах, як і по рельєфних частинах поверхні; руби рельєфів мають «підведення», підкреслюються кольоруванням, абож уздовж горішнього й долішнього карнізу йдуть смуги з безконечним рослинним орнаментом (табл. XXXIV, XXXV).

3) Композиція малярської оздоби визначається архітектурою

[1] У такому вигляді їх виносять у базар і продають; але перед наліплюванням мотив обрізують по контуру. Отже на піч потрапляють тільки барвні малюнки, без прямокутнього поля паперу, там їх розміщують на певній відстані один від одного.

печі, вважаючи її за композиційну цілість і підпорядковуючись її рельєфній оздобі (табл. XXXVI — XL).

При цьому користуються всім, що є в розпорядженні в петриківських селянок, а саме:

а) «підведенням», себто кольоруванням підкреслюють руби деяких рельєфів (табл. XXXVII — XL);

б) смугами з безконечним рослинним орнаментом. Вони тягнуться вздовж карнізів і карнізами (табл. XXXVI — XL), а так само вздовж рубів по ріжках (табл. XXXVI, XXXVIII, XXXIX); вони облямовують челюсті печі (табл. XXXIX), а подекуди дають орнаментальну рямку прямокутникам, що з них будують поверхні печі (табл. XXXVIII); вони спіралею обвиваются круг колонок (табл. XL), або лягають вертикально на їх чолі (табл. XXXVIII), абож орнаментують абаку колонок (табл. XXXVI, XXXIX); вони ж таки виповнюють простір між двома «дзеркалами» (нішками) на чолі (табл. XXXVI);

в) невеличкими мотивами рослинної гілочки. Їх то розкидають у певному порядку на площинах печі, найбільше на чолі (табл. XXXVI, XXXVII, XXXVIII), то орнаментують ними колонки (табл. XXXIX), то, через особливе компонування, виповнюють «дзеркало» в центрі чола (табл. XL), то вінчають це «дзеркало» (нішу) (табл. XXXIX—XL), то правлять закутні заповнення (табл. XL);

г) мотивами великої завбільшки рослинної гілки. Ними переважно заповнюють «дзеркала» на чолі печі (табл. XXXVIII, XXXIX) абож орнаментують прямокутники по боках челюстів (табл. XXXVI);

ґ) людськими постатями. Парами вони орнаментують «дзеркала» на чолі (табл. XXXVII), або прямокутники з обох боків челюстів печі (табл. XXXVIII);

д) малюванням по самому ґрунті. Рослинний мотив або мотив птаха дають то на долішніх частинах комина, то вводять десь на чолі, серед наліплених мотивів (табл. XXXVIII).

Що такий спосіб орнаментувати печі, поширений тепер у селі Петриківці, своїм корінням сягає давнішого способу облицьовувати печі мальованими кахлями, можна бачити не тільки з того, що аркушики паперу, де дають мальовання, такої самої форми, як і прямокутники кахлі, що мотиви на них ті ж таки, що були й на кахлях (рослинний квітчастий орнамент, інколи — людські постаті),

що деякі схеми композиційні, що за ними компонують тепер ці мотиви, ті самі, що на взірних кахльових печах, але так само й з того, що цими прямокутниками орнаментують головно печі, і часом тільки випадково вони потрапляють на частини, суміжні з піччю, напр., на стелину, подібно до того, як і мальованими кахлями в селянських хатах облицьовувано тільки печі (табл. XXXIII, XXXV, XXXIX, XL).

А в решті досліджених сіл малярську оздобу печей дають на самім ґрунті. Мальовання орнаментом трапляється частіше, ніж саме «підведення». Композицію малярської оздоби печі великою мірою визначає її рельєфна оздоба. Але подибуємо мальовання, що геть зовсім її нехтує.

Основні композиційні схеми мальовання печей у досліджених селах такі:

А. Площа печі, що не має рельєфної оздоби (крім карнізів):

1) Орнаментують її мотивом або мотивами, що забирають центр цієї площі, решта площі лишається без орнаменту (табл. XLI).

2) Орнаментовану площу печі вважають за замкнений прямокутник і розмальовують зцентралізованим ритмічно викінченим орнаментом; та сама композиція, що й на мальованні-килимах. На деяких печах тим робом орнаментують тільки чоло, а на інших і бічні площини (табл. XLII).

Б. Площа печі з рельєфною оздобою.

3) І рельєфні частини, і простори між ними виповнюють найчастіш повторенням одного мотиву, пильнуючи, щоб зовсім не лишилося вільного, незаповненого тла. Художниця нехтує рельєфну оздобу.

4) Орнамент будують за централізованою схемою; при цьому центр малярської оздоби визначують осередком рельєфної оздоби; трапляється, що й засціль виповнюють цілу площу, абож лишають вільне незаповнене тло.

5) Композицію мальовання визначує архітектура печі, розглядана як композиційна цілість (табл. XLIV — XLVIII). Ця композиція має багато варіяцій: на деяких печах мальовання дають дуже небагато (табл. XLVIII), на інших його — помірно (табл. XLVII), і, нарешті, є мальовання, що відзначається дивовижною пишністю, де найменшу частину поверхні використано для барвистого взору (табл. XLIV — XLVI).

За всіх цих композиційних схем паси карнізів орнаментують безконечним рослинним орнаментом інколи в сполученні з барвними смугами (підведенням).

Піч розмальовують або тільки з чола, або ще й бічну її частину та напільне віконце.

Уже з сказаного ясно, що не всі хати розмальовують одномірно. В одних розмальовують саму піч, в інших піч і стіни над ліжком, у третіх — дають три - чотири ґатунки мальовання, але трапляються хати, де стіни заспіль укриті тим мальованням не тільки в самій хаті, а й у сінях, і надвірні стіни, ба й господарські будівлі. По таких хатах можна бачити геть усі описані ґатунки настінного мальовання. У таких хатах, «як у віночку», вона вся «поквітчана», як кажуть селянки, бо головні мотиви в цім мальованні — рослинні, що між них геометричні мотиви й мотиви тваринного світу тільки запроваджують.

РЕЄСТР ТАБЛИЦЬ.

TAFELNVERZEICHNIS.

Табл. I.

Хата зокола. Різнобарвно вимащено тильну стінку й призьбу.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel I.

Aeusseres Aussehen eines Bauernhauses. Farbiger Anstrich der hinteren Wand und des Fundamenten. Lehm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. II.

Хата зокола. Різнобарвно вимащено та дано орнаментальне мальовання (анілін) на тильній стінці.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel II.

Aeusseres Aussehen eines Bauernhauses. Farbiger Anstrich (Lehm) und Malerei (Anilinfarben) auf der hinteren Wand.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. III.

Кухня, що тимчасово правила за хату. Різнобарвно вимащено тильну стінку. На чільній та причілковій стінках мастіння й мальовання звичайне для призьб хати. Глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel III.

Küche, die zeitweilig als Wohnhaus diente. Farbiger Anstrich der hinteren Wand. Auf der Seitenwand am Fundament farbiger Anstrich und Malerei, wie sie auf Fundamenten der Wohnhäuser üblich sind. Lehm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. IV.

Хата зокола. Чоло. Мальовання на призьбі. Сажа й біла глина.

С. Покровське, Криворізької округи.

Tafel IV.

Aeusseres Aussehen eines Bauernhauses. Façade. Malereien am Fundament. Russ und weisser Lehm.

Dorf Pokrowske, Kriworigscher Kreis.

Табл. V.

Повітка. Різнобарвне мастіння стін і орнаментальний фриз попід дахом (по рожевому полю білі капочки). Глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel V.

Scheune. Farbiger Anstrich der Wänden. Malerei unter dem Dache in der Art eines Frieses — weisse Motive auf rosa Grund.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. VI.

Повітка. Орнаментальне облямовання дверей та вікон. Глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. VII.

Мал. 1. Кухня на тім таки ж подвір'ї, що й повітка на табл. VI. Орнаментальне облямовання вікна. Глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Мал. 2. Мальовання під килим.

С. Покровське, Криворізької округи.

Табл. VIII.

Окремий мотив на стінці усередині тієї хати, що й мальовання під килим на табл. XIX. Глина, сажа, синька.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. IX.

Окремий мотив, виконаний для збирача цієї колекції. Один з тих мотивів, що звичайно трапляються по вільних межистінках. Рослинні фарби й глина. Плями квіток і орнаментальне облямовання виконано ганчіркою.

С. Олексіївка (Чортомлик), Криворізької округи.

Табл. X.

Мальовання на сволоці, комині, понад дверима і в межистінку. Глина й анілін.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XI.

Мальовання на стелі та по стінах. Анілін.

С. Кам'янське, Кам'янської округи.

Табл. XII.

Деталь. Мальовання на стелі.

Tafel VI.

Scheune. Malereien um die Fenster herum und um die Tür. Lehm.

Dorf Kapuliwkae, Kriworigscher Kreis.

Tafel VII.

Abb. 1. Küche auf demselben Hof, auf welchem die Scheune der Tafel VI sich befindet. Malerei um das Fenster herum. Lehm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Abb. 2. Malerei in der Art eines Teppichs.

Dorf Pokrowske, Kriworigscher Kreis.

Tafel VIII.

Einzel-Motiv an der inneren Wand desselben Bauernhauses, in welchem sich die teppicharlige Wandmalerei der Tafel XIX befindet. Lehm, Russ, Bläue.

Dorf Kapuliwka, Kriwoirigscher Kreis.

Tafel IX.

Einzel-Motiv, gemalt für den Sammler dieser Kollektion. Eins von den Motiven, die man gewöhnlich an den inneren Wänden der ausgemalten Bauernhäuser trifft. Lehm und Pflanzenfarben. Die Farbenflecke der Blumen und die Ornament-Einfassung mit Hilfe eines Läppchens ausgeführt.

Dorf Olexiiwka (Tschortomlik), Kriworigscher Kreis.

Tafel X.

Mit Malereien verzierter Querbalken und Ofen. Malereien über der Tür und an der Wand. Lehm und Anilinfarben.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XI.

Malereien and der Lage und an den Wänden. Anilinfarben.

Dorf Kamjanske, Kamjanske Kreis.

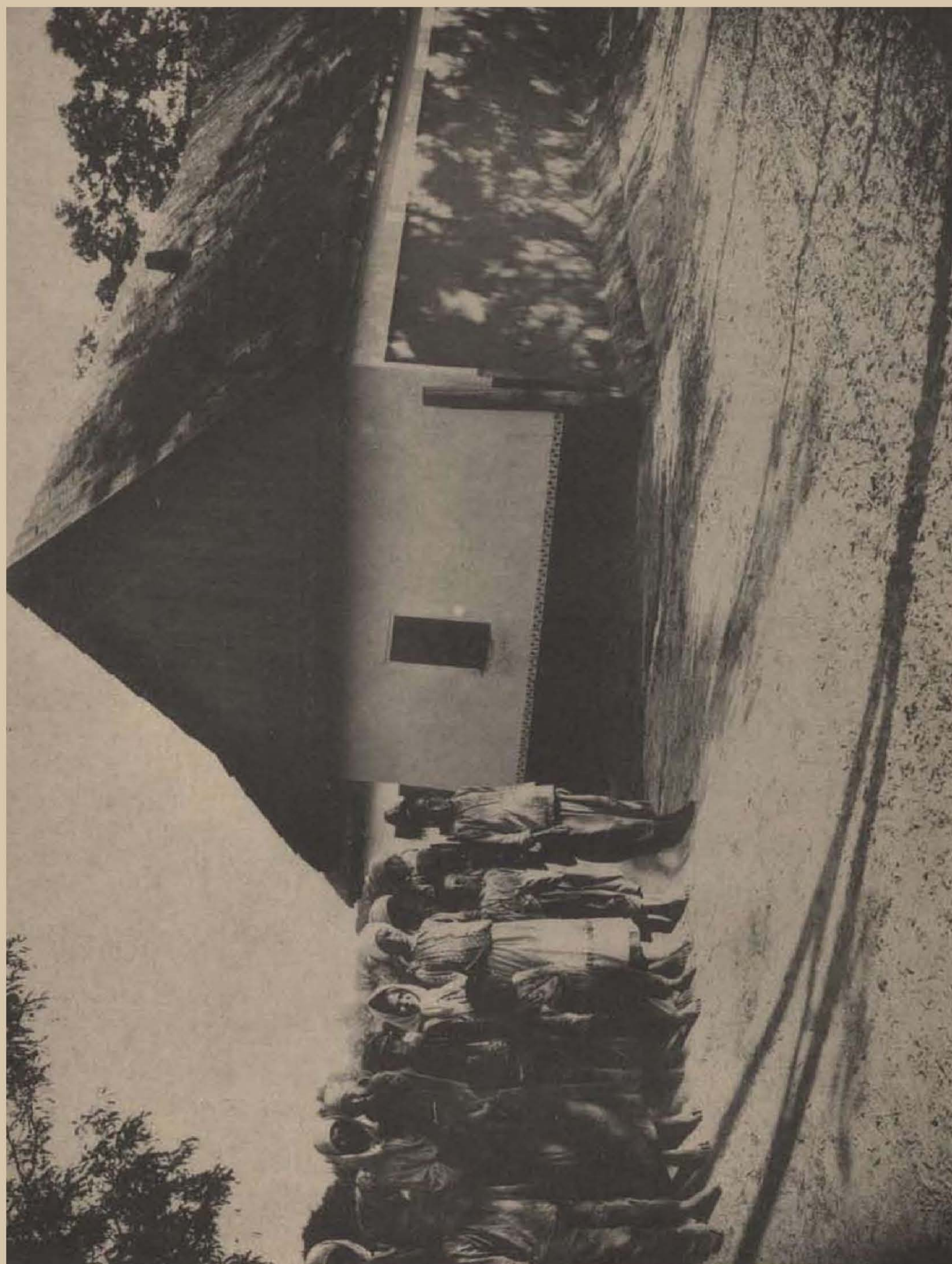
Tafel XII.

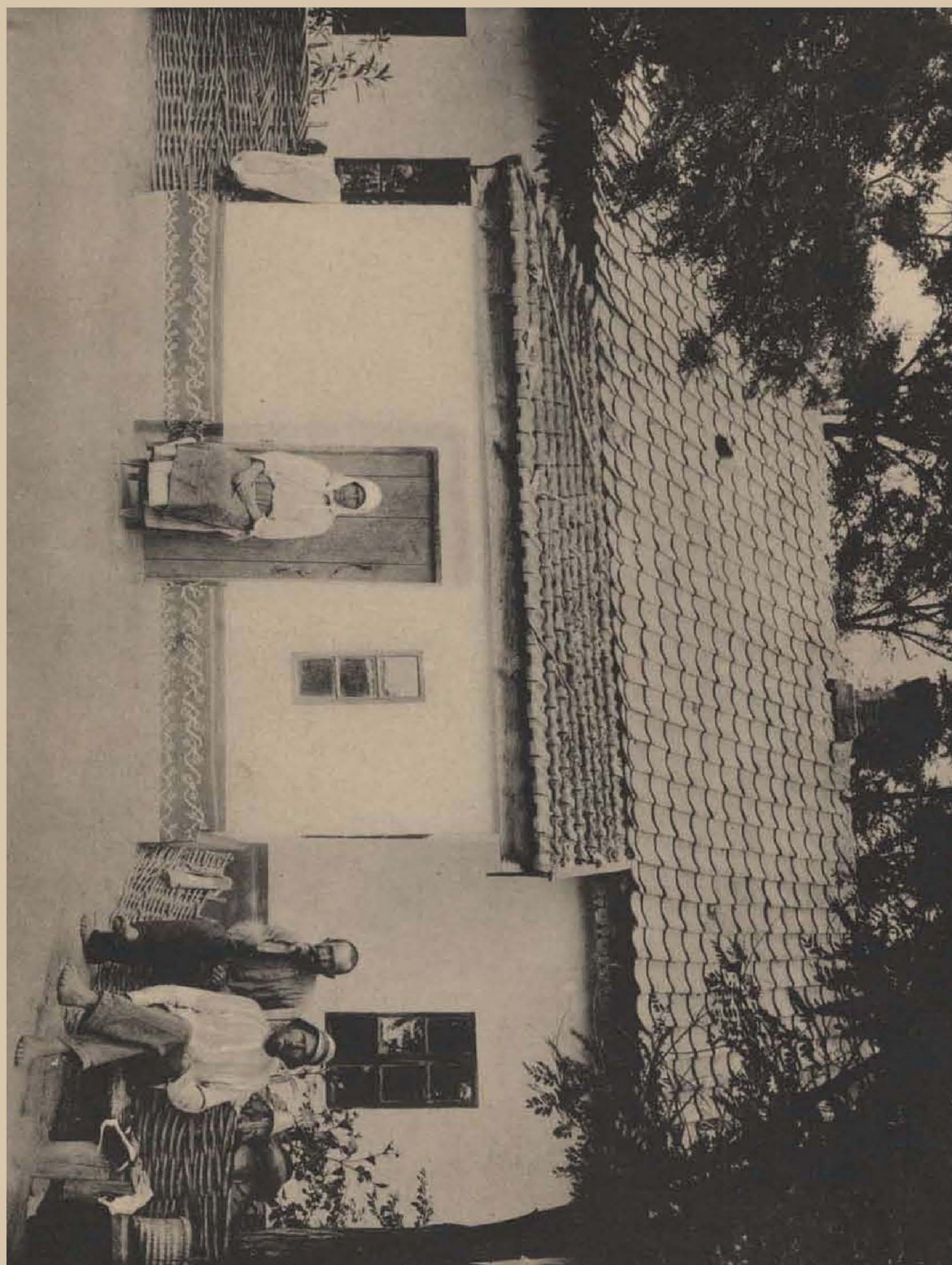
Detail. Malerei an der Oberlage, gemalt für den Sammler dieser Kollektion.

Таблиця I

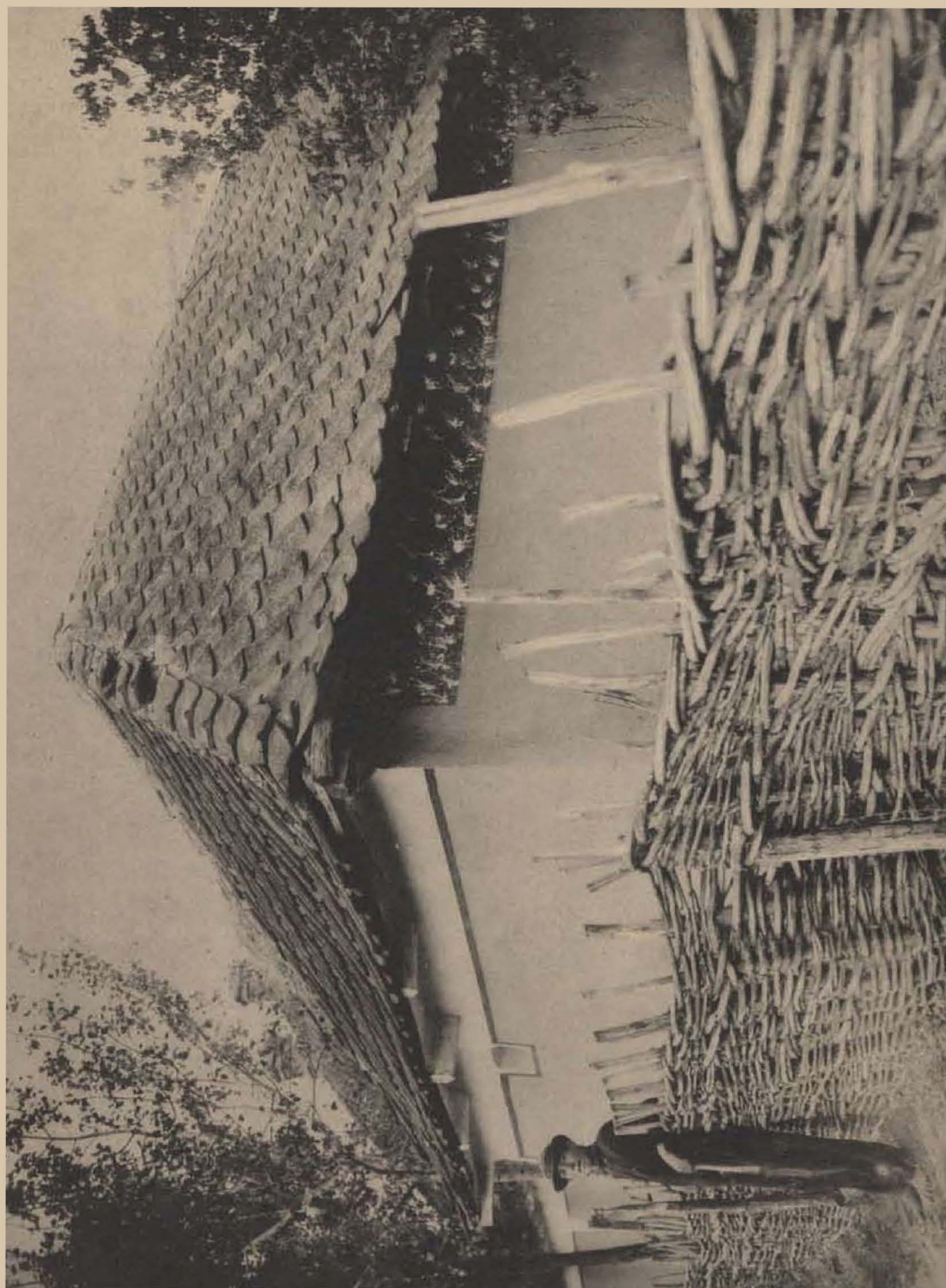

Таблиця V

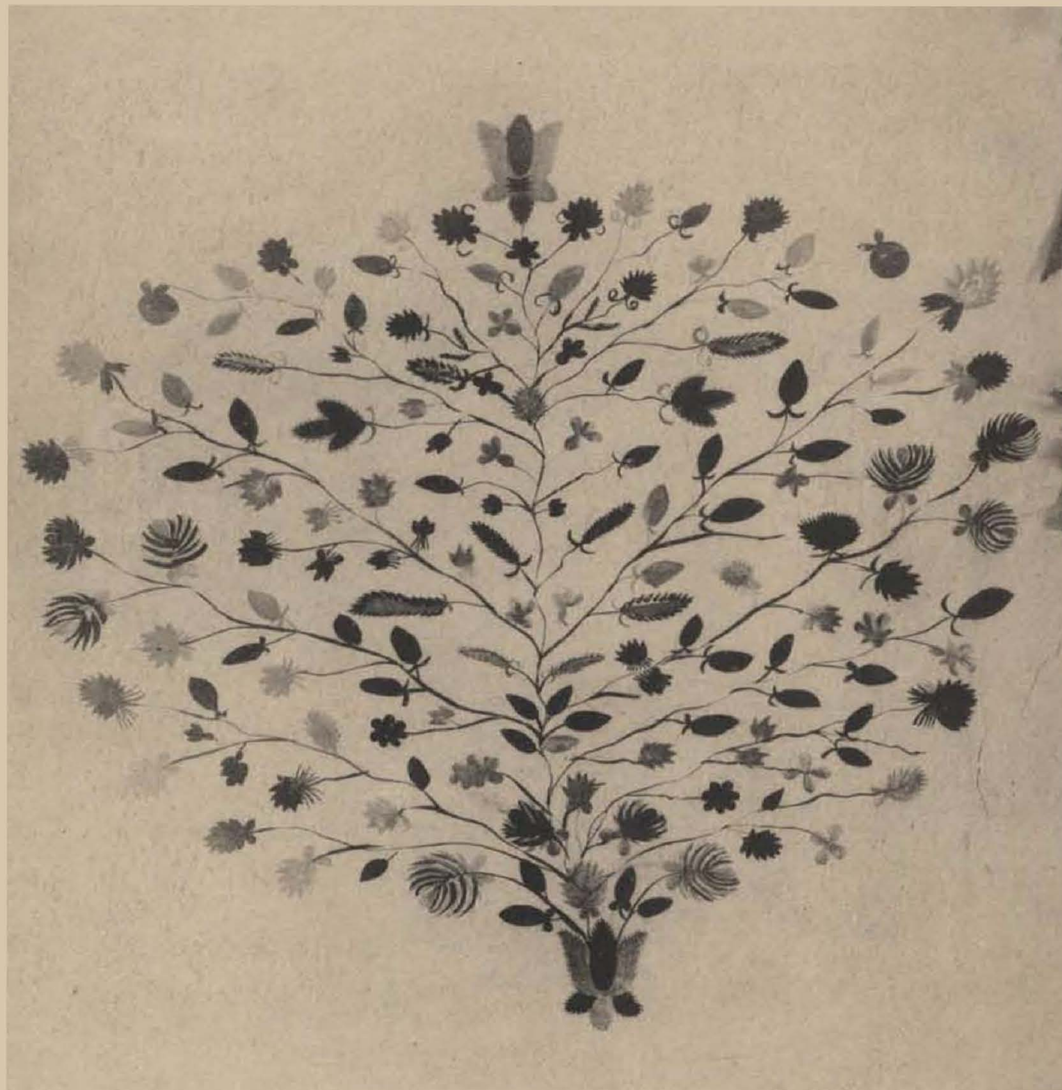

1

2

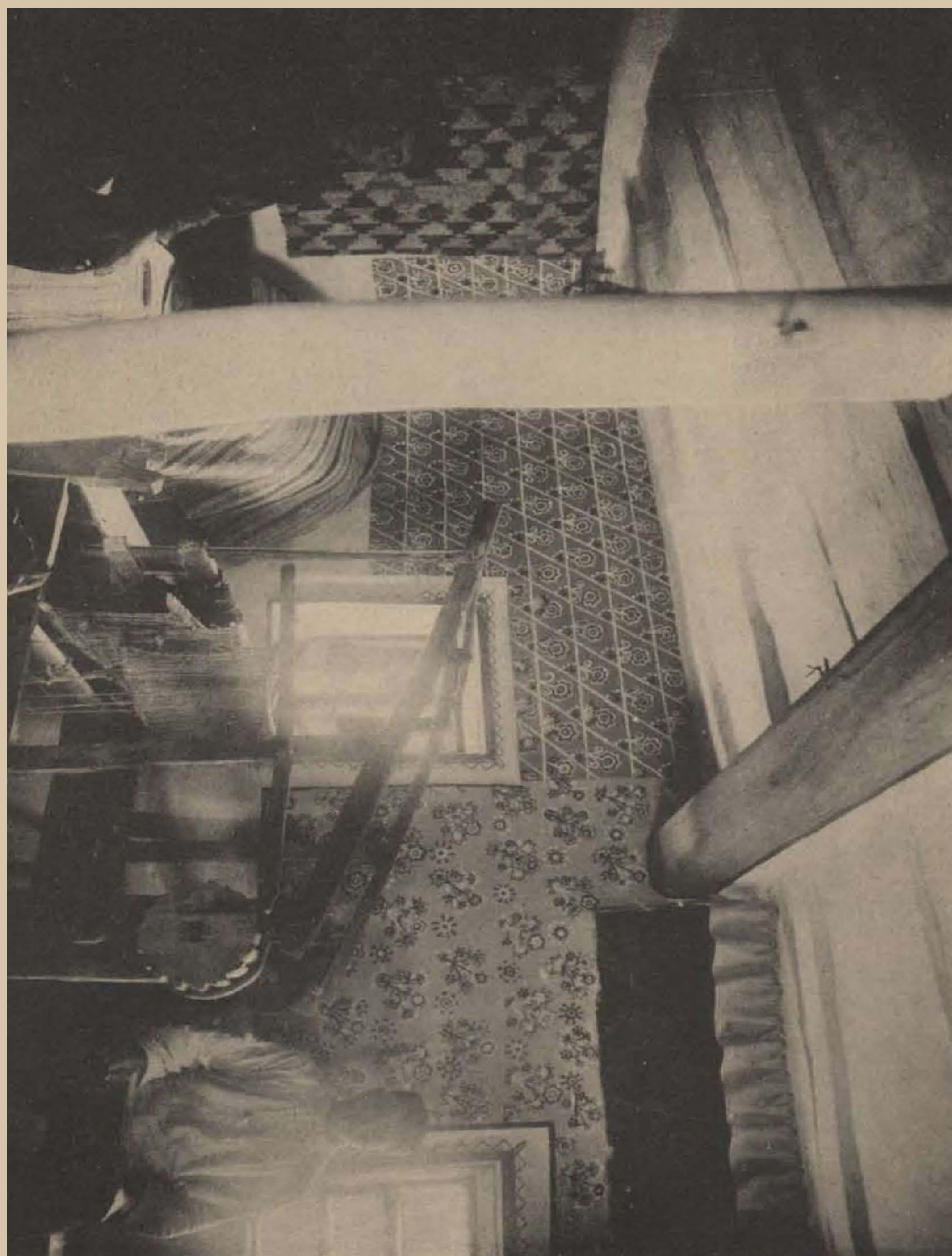

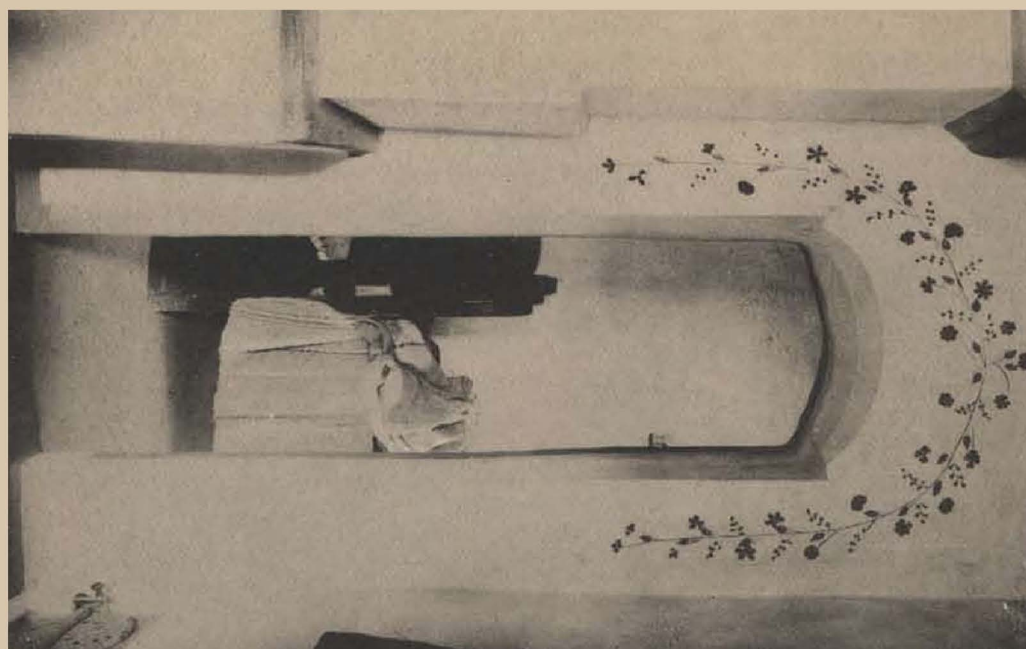

Таблиця XIII

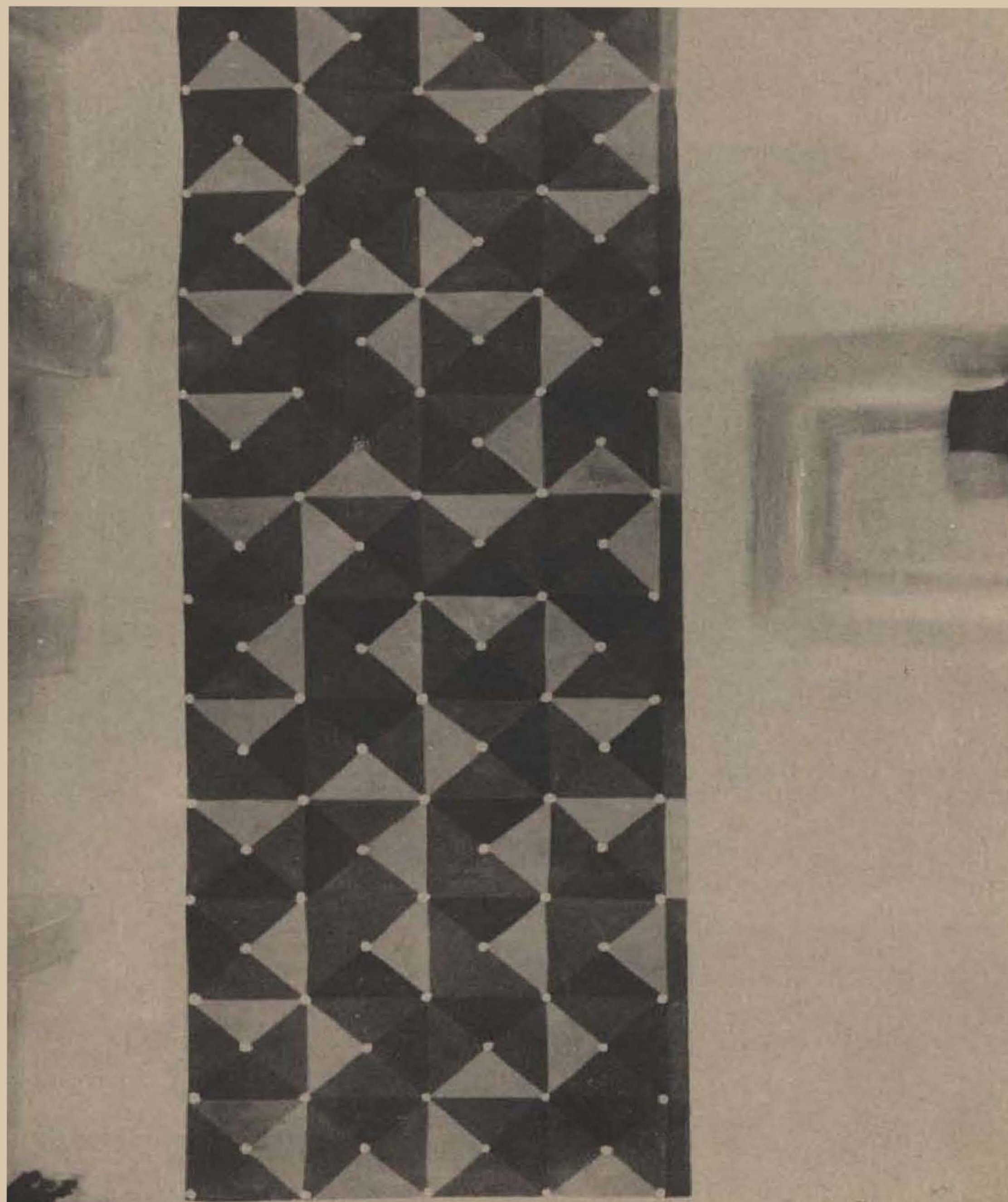

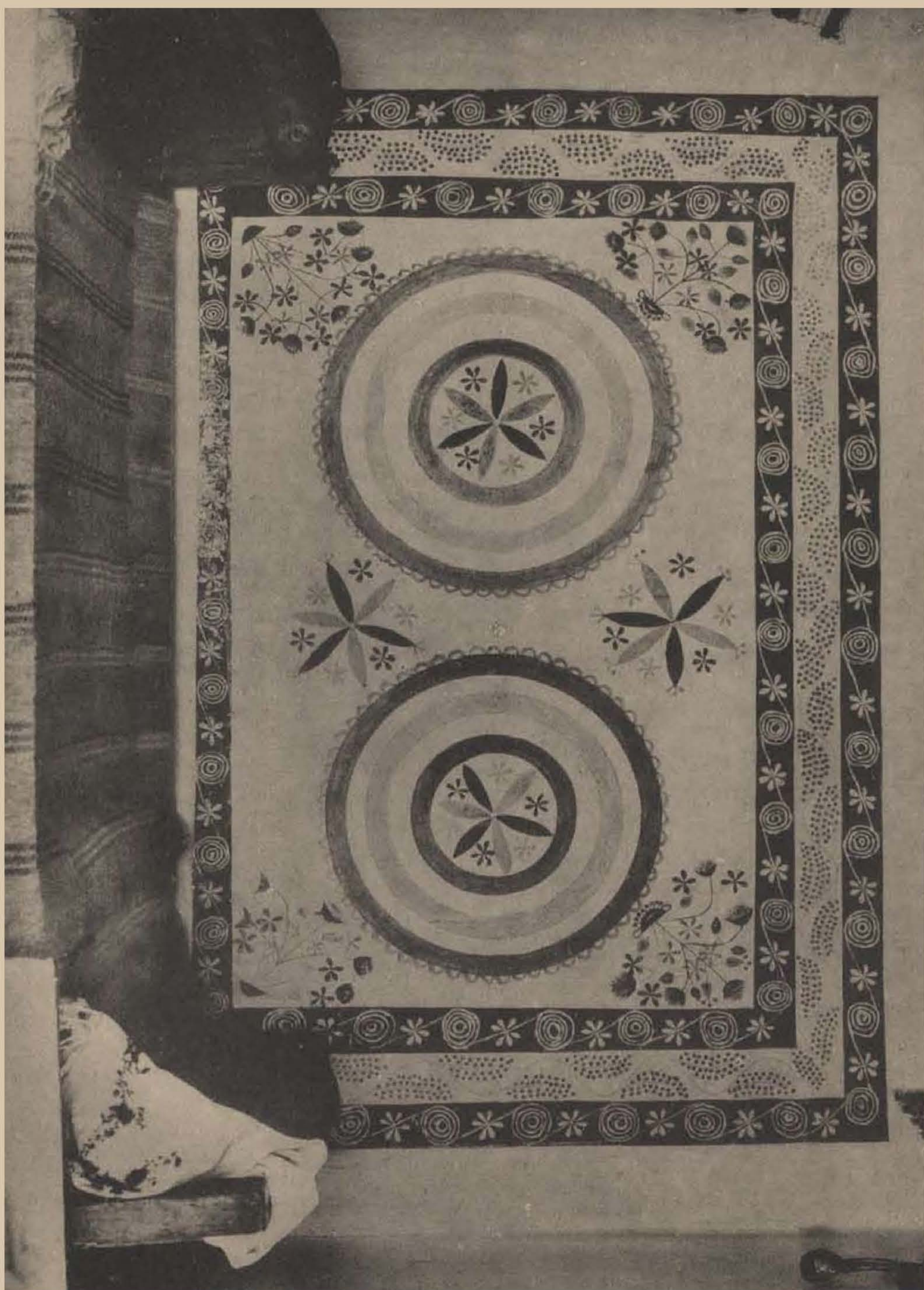

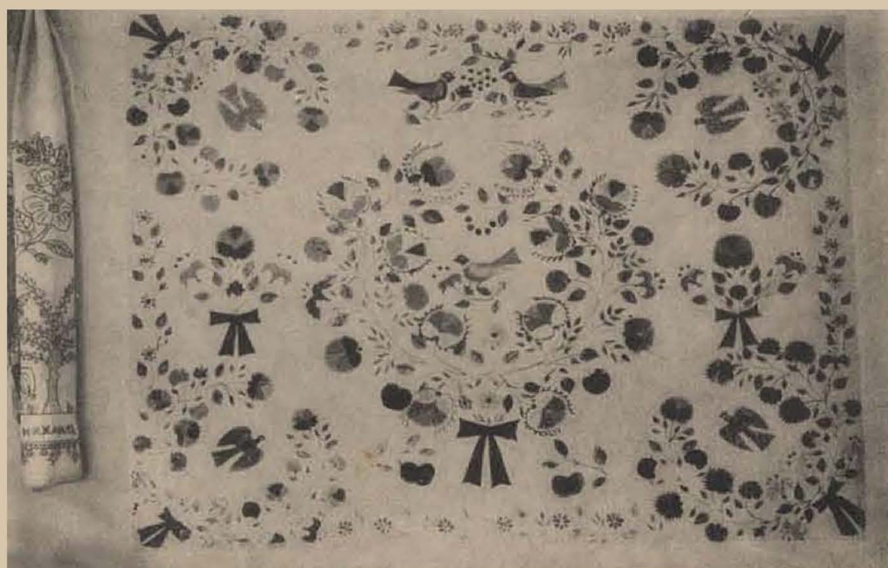

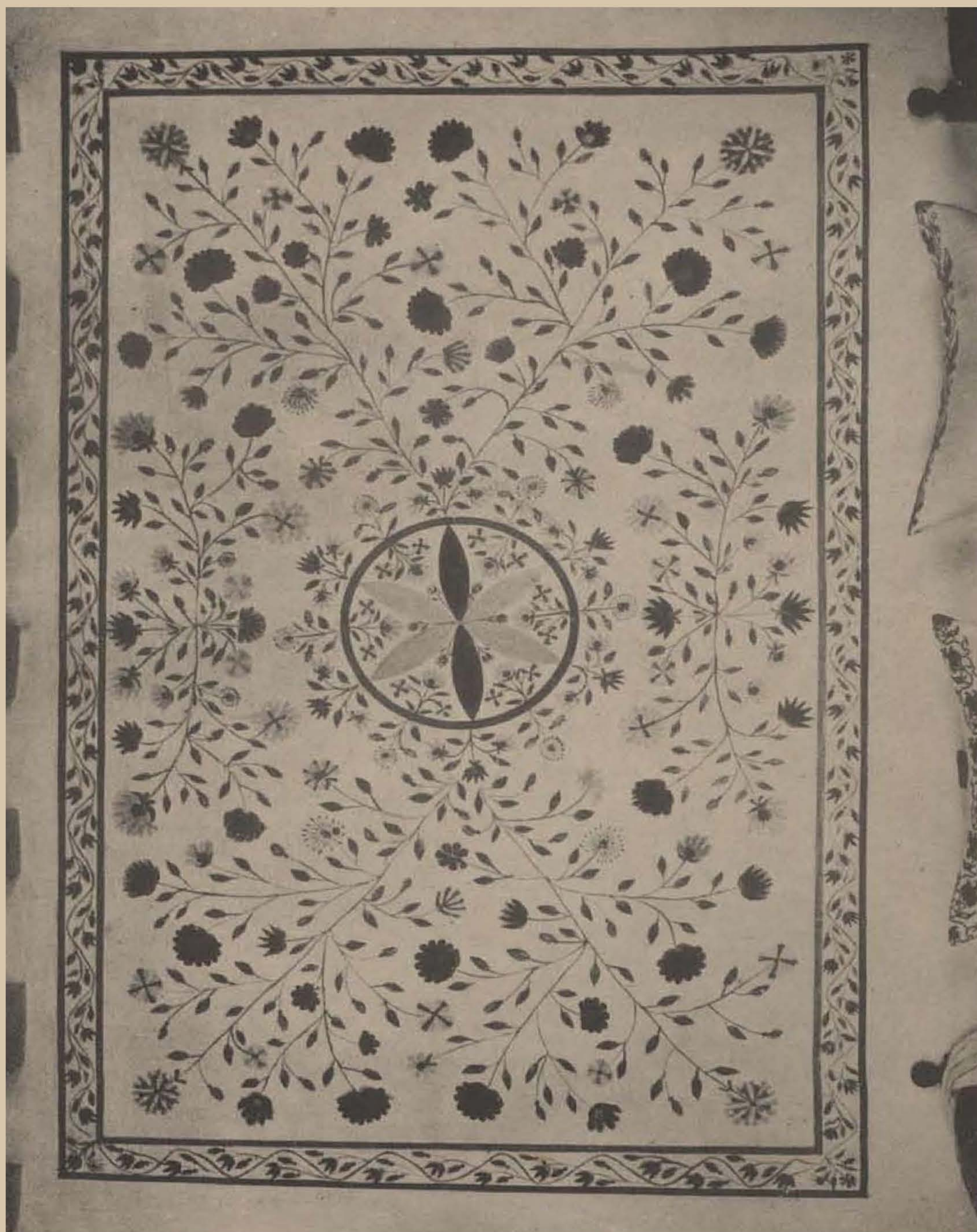

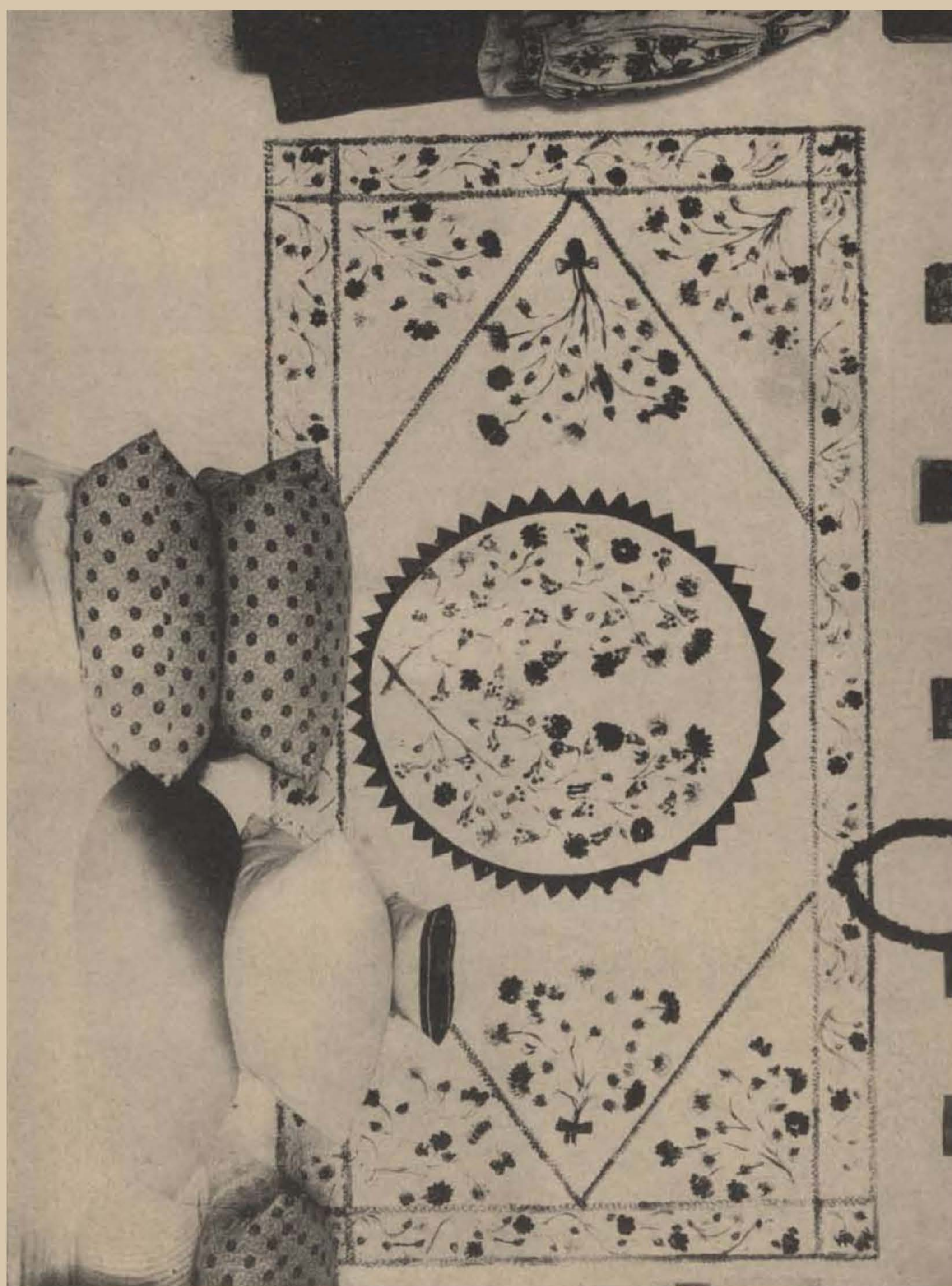

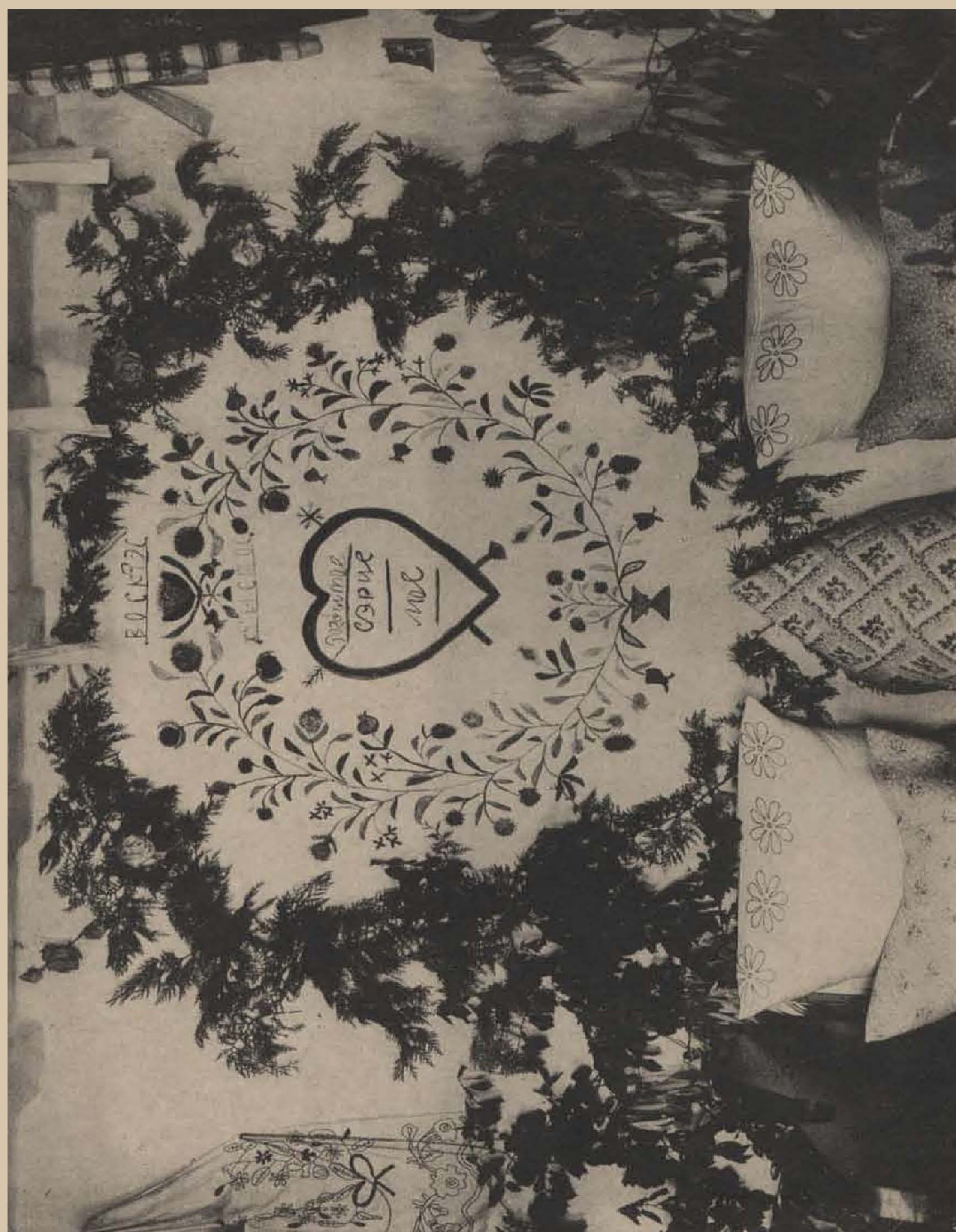

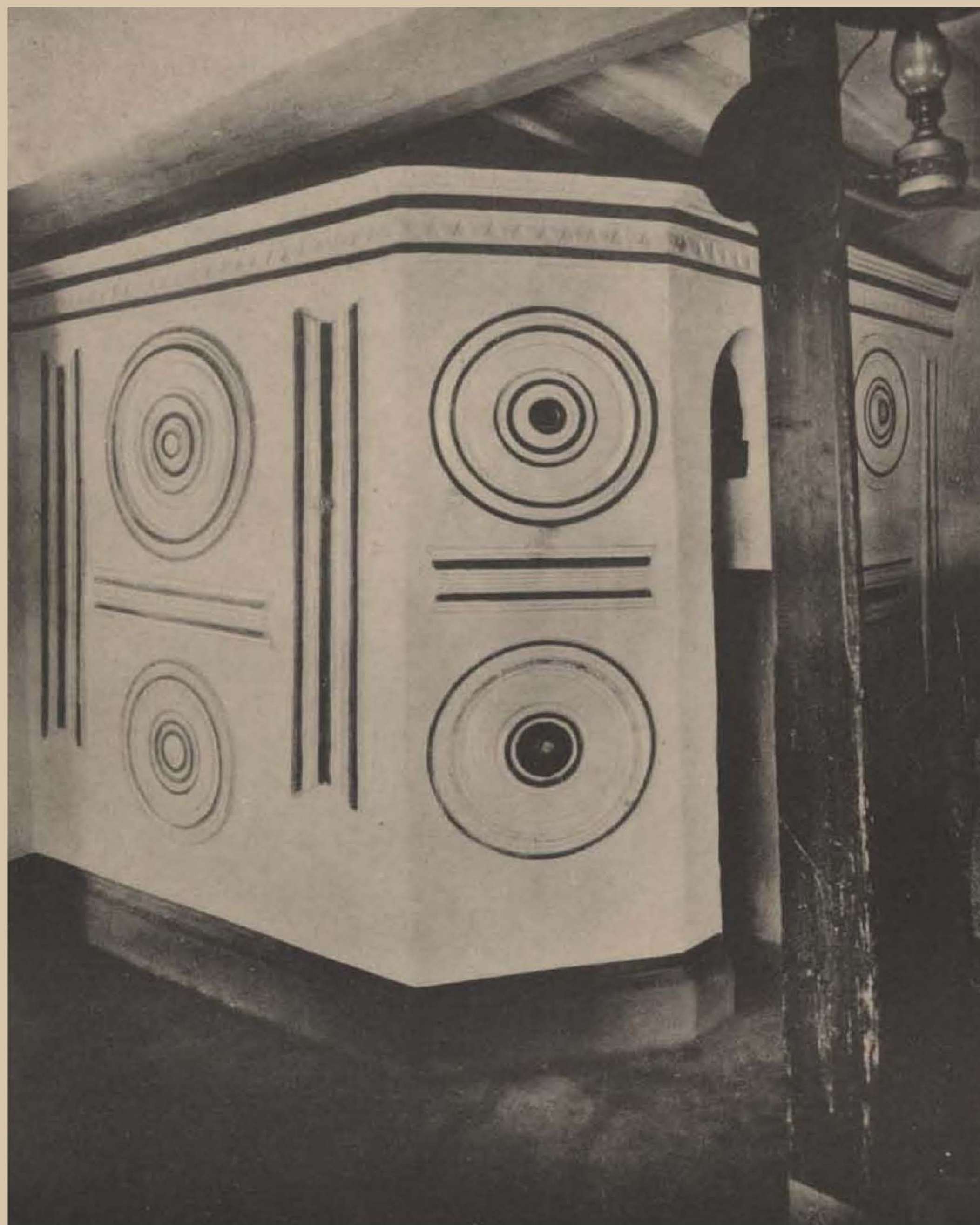

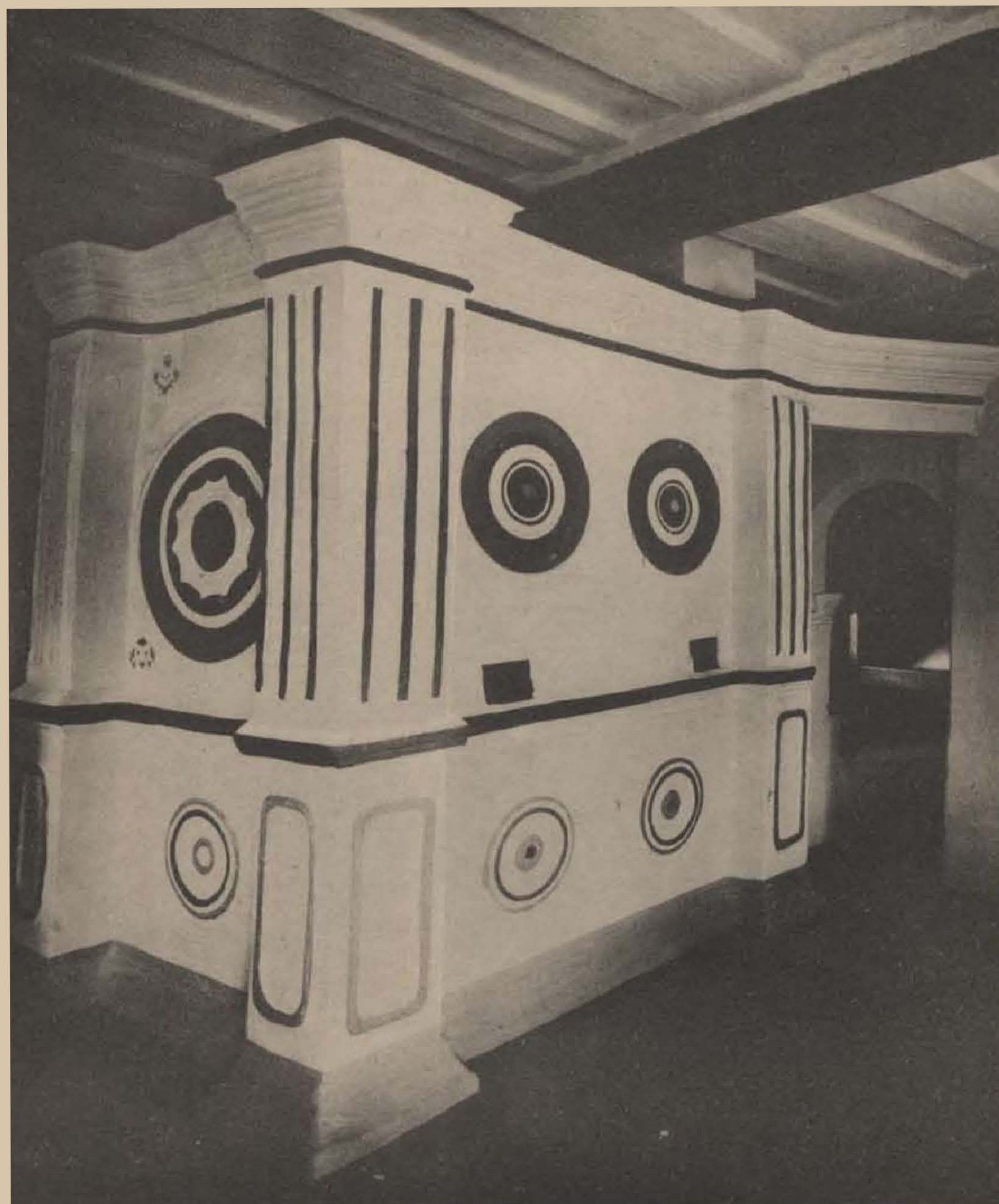

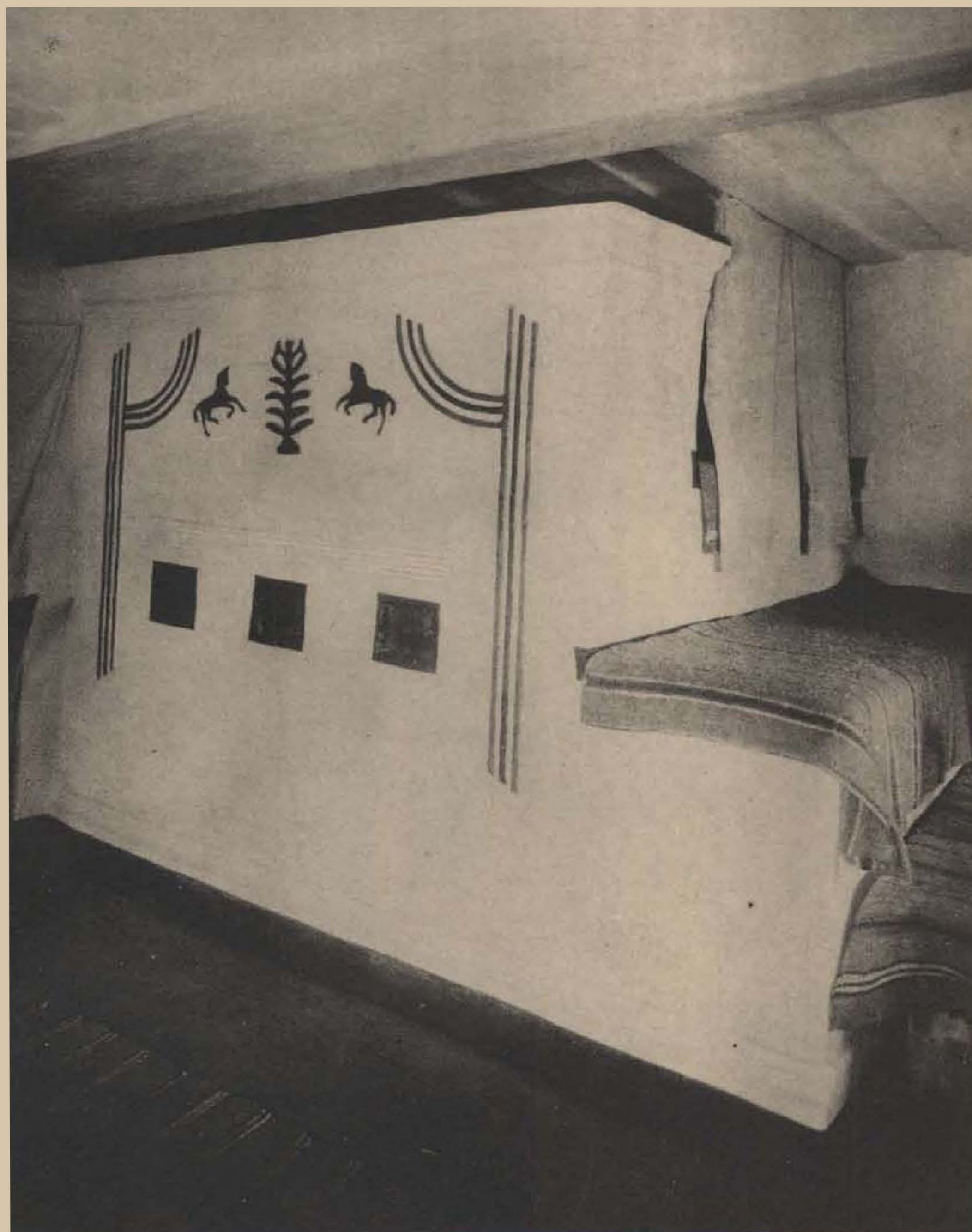

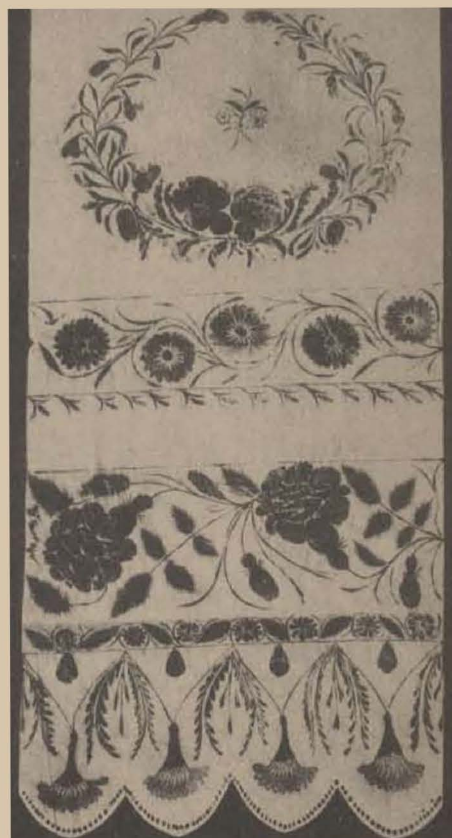

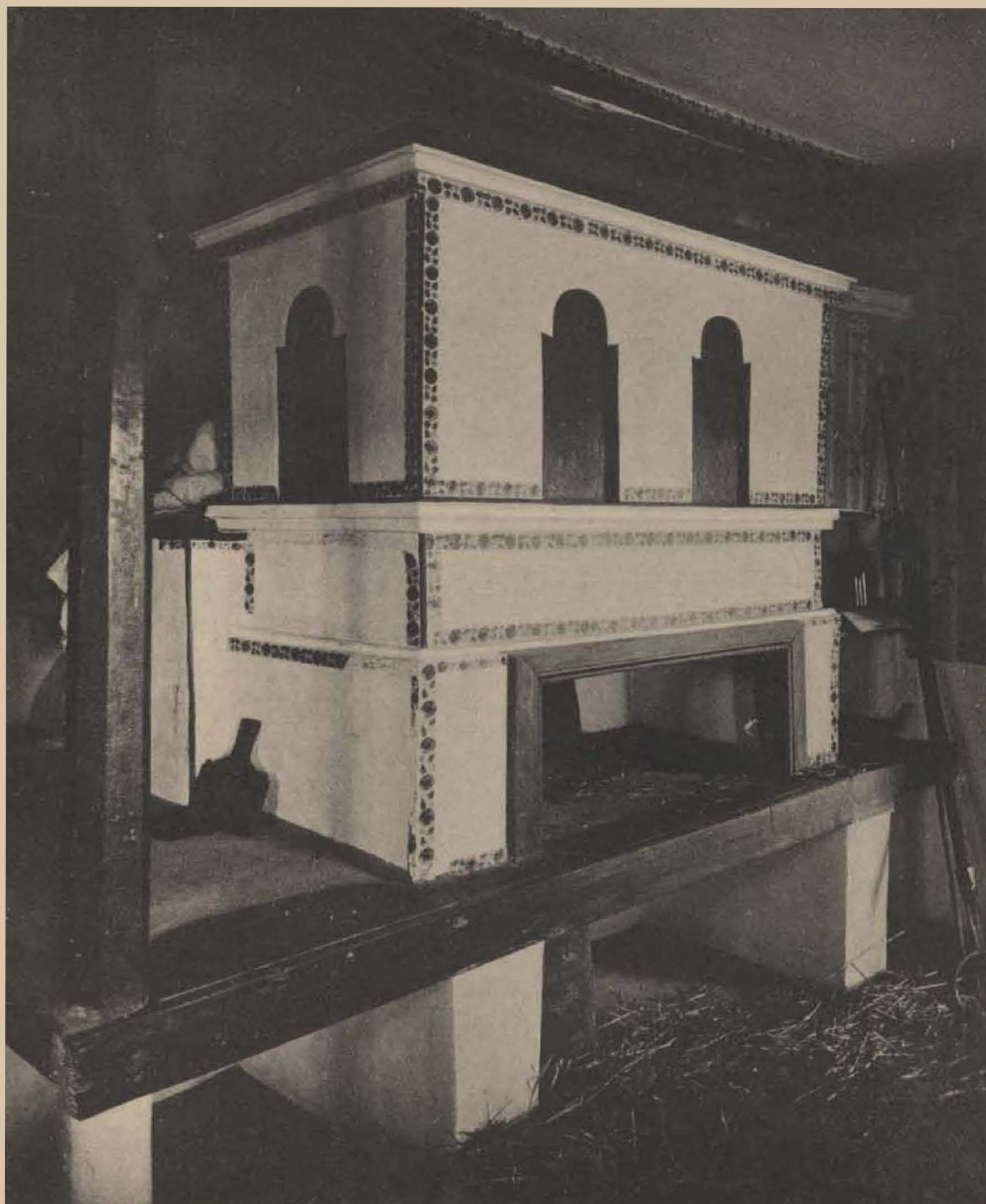

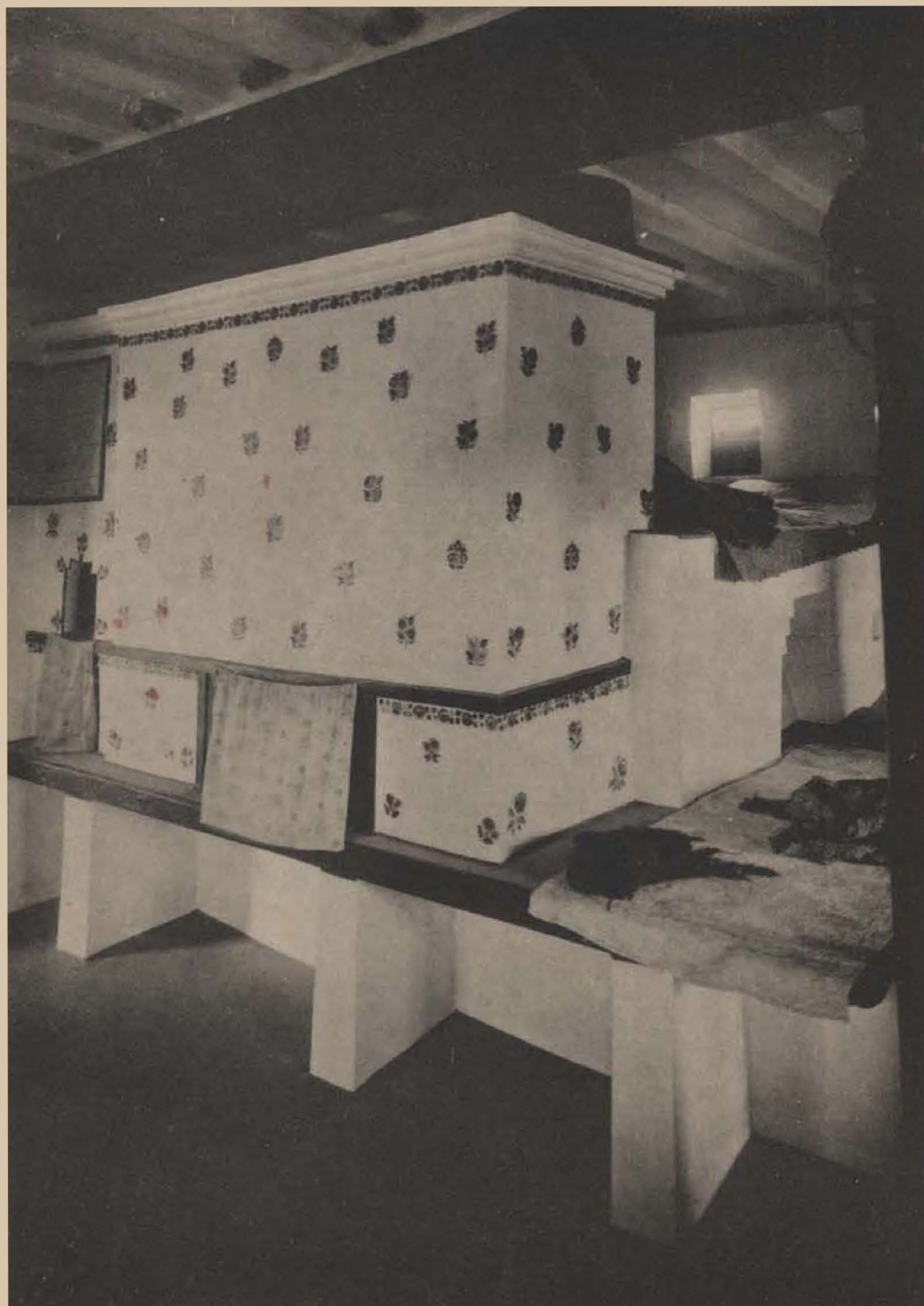

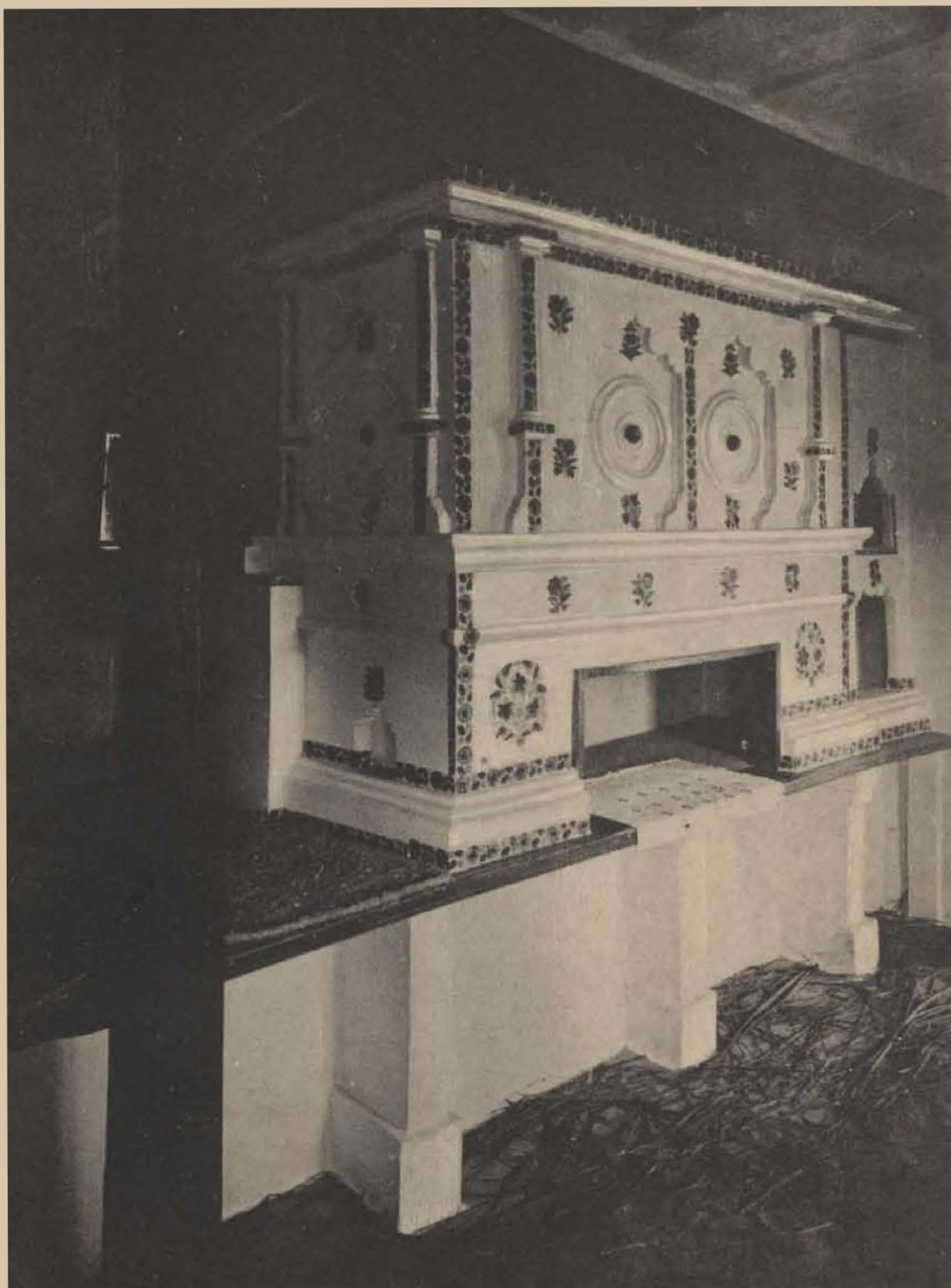

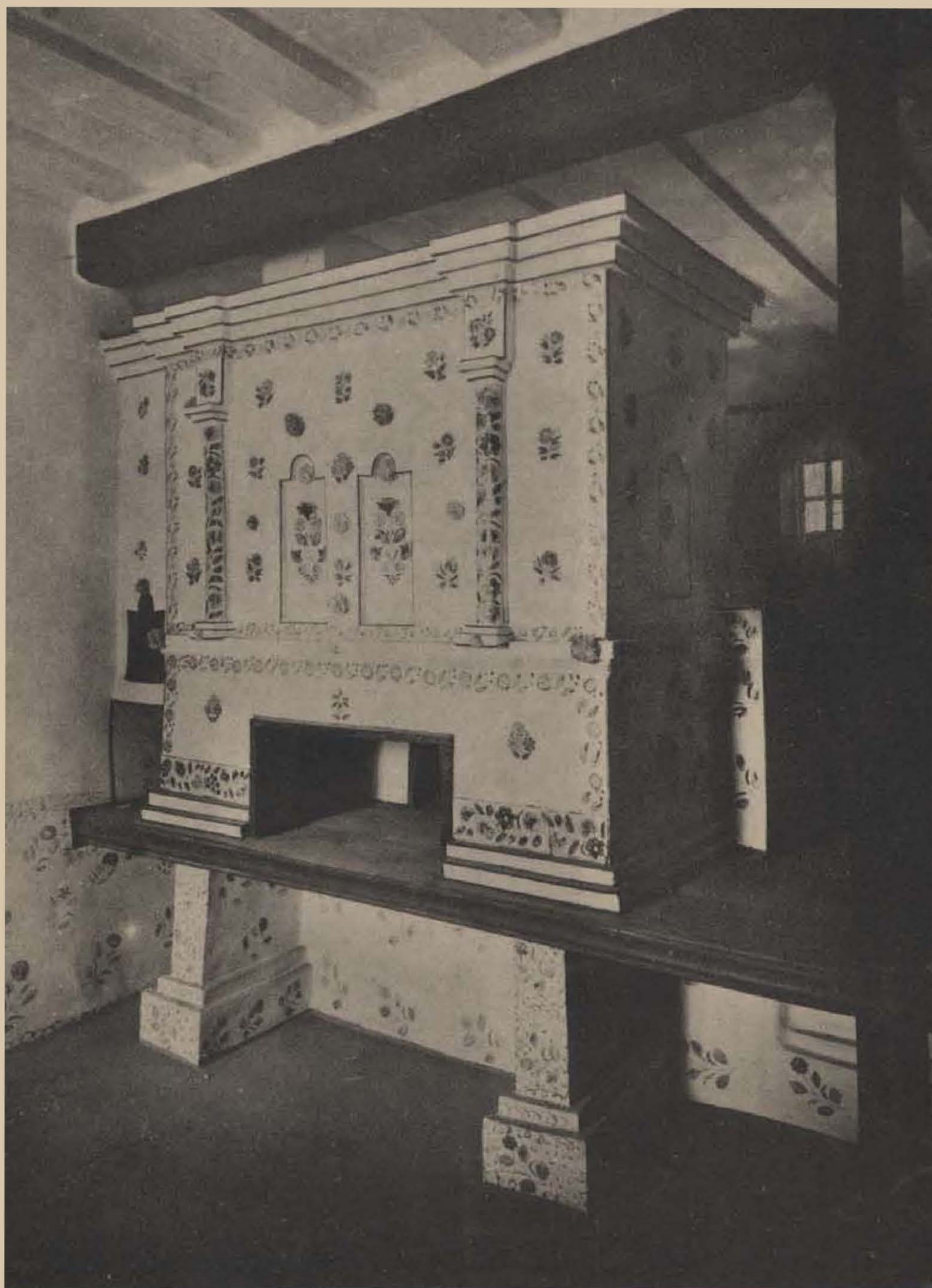

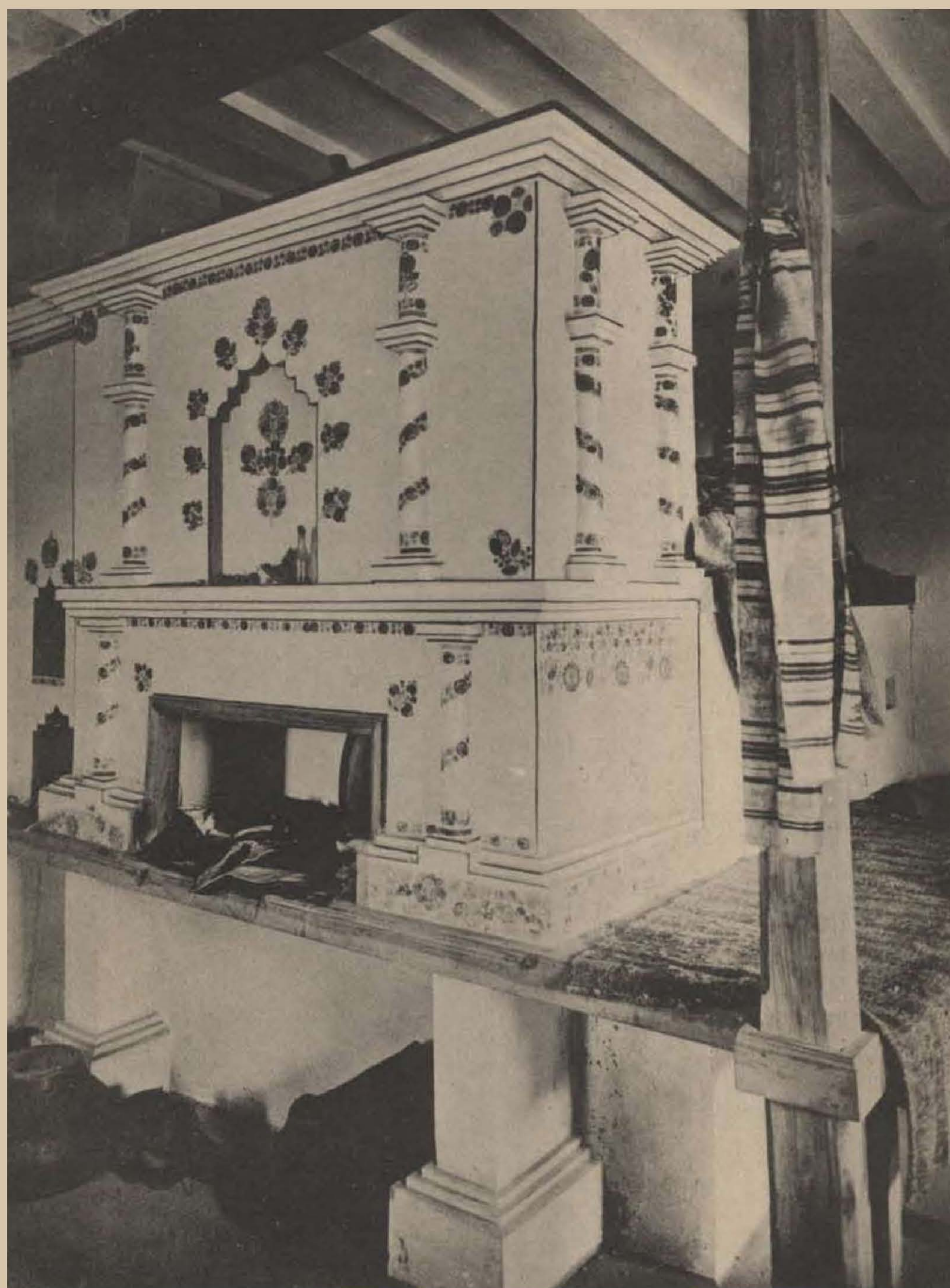

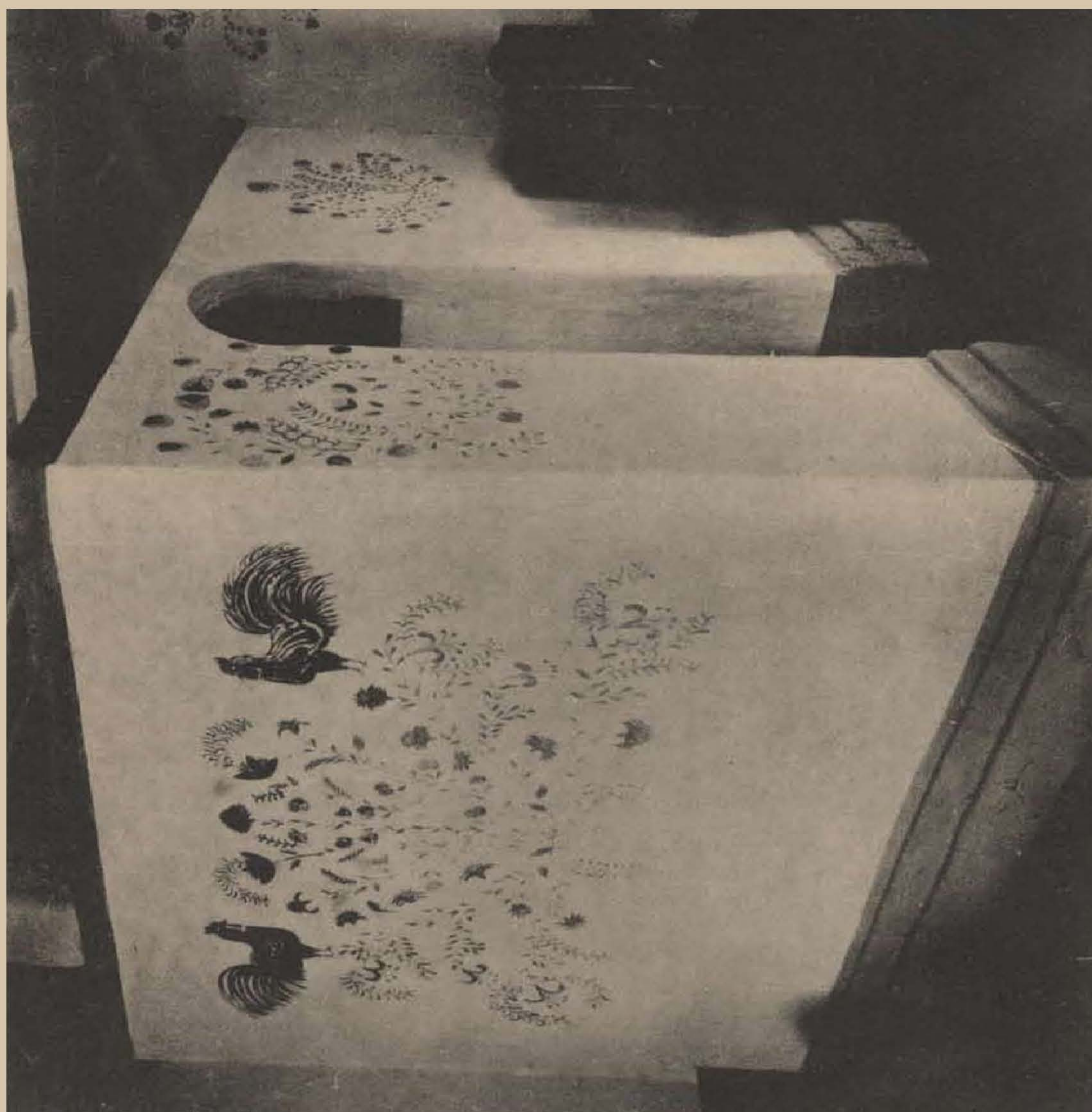

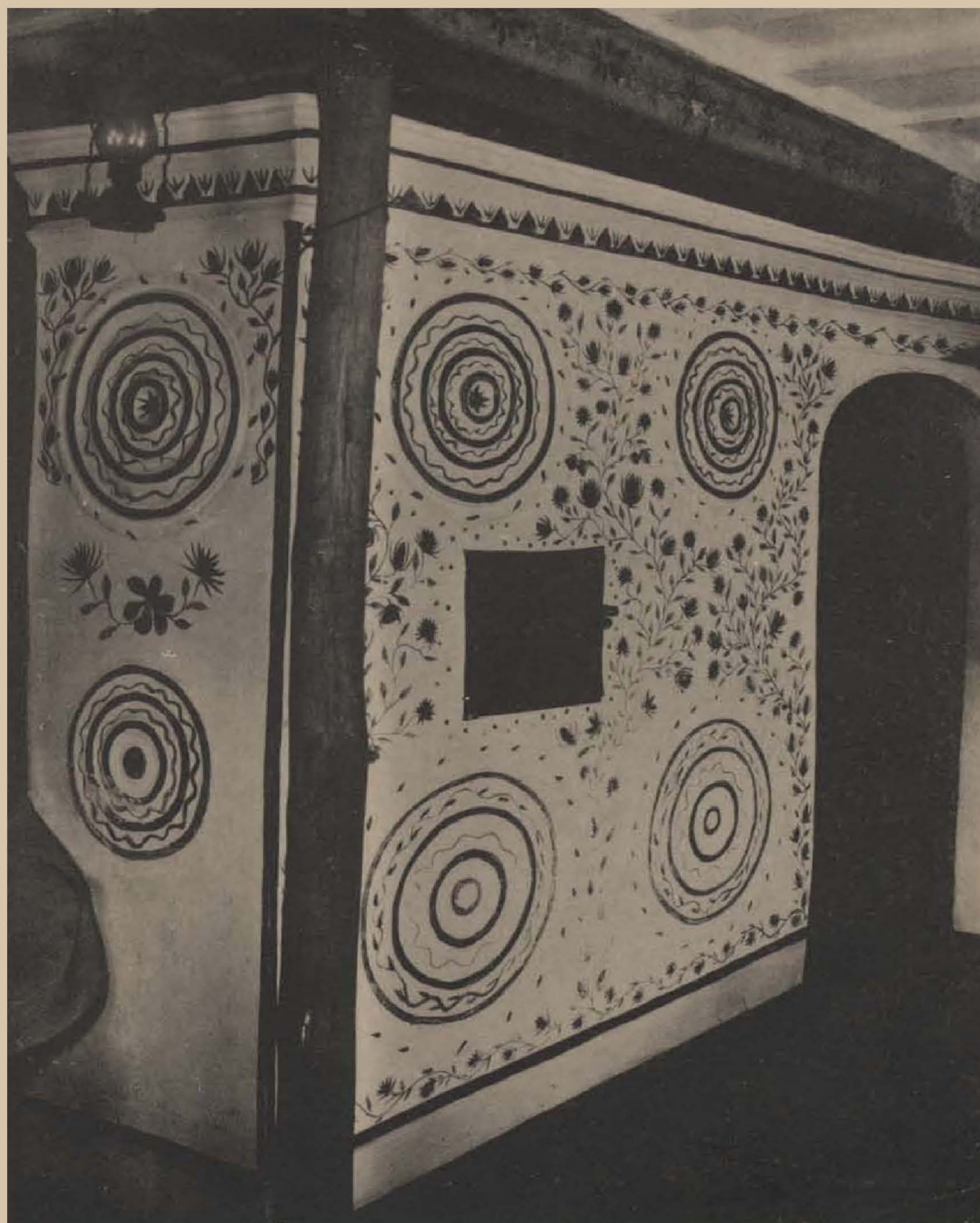

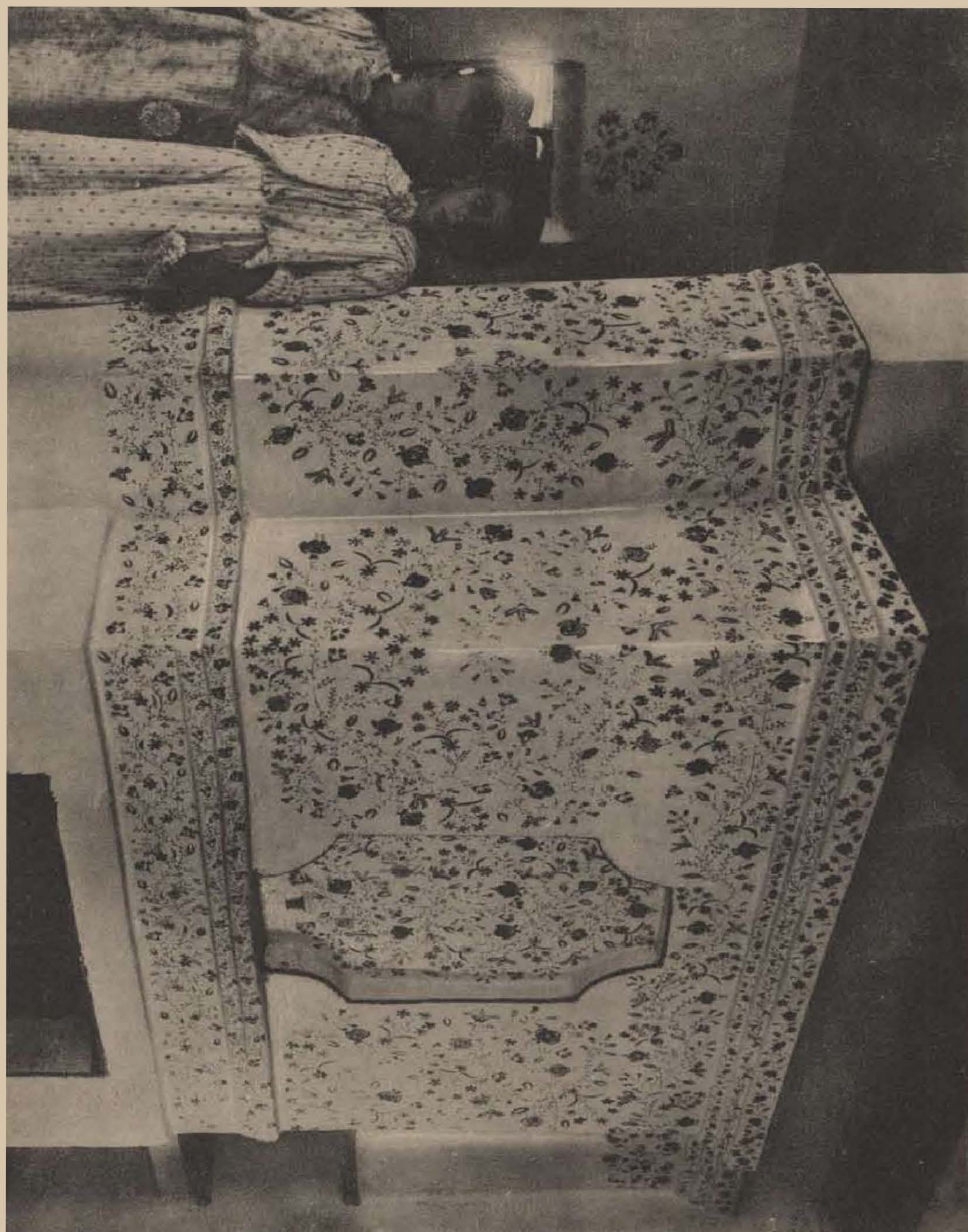

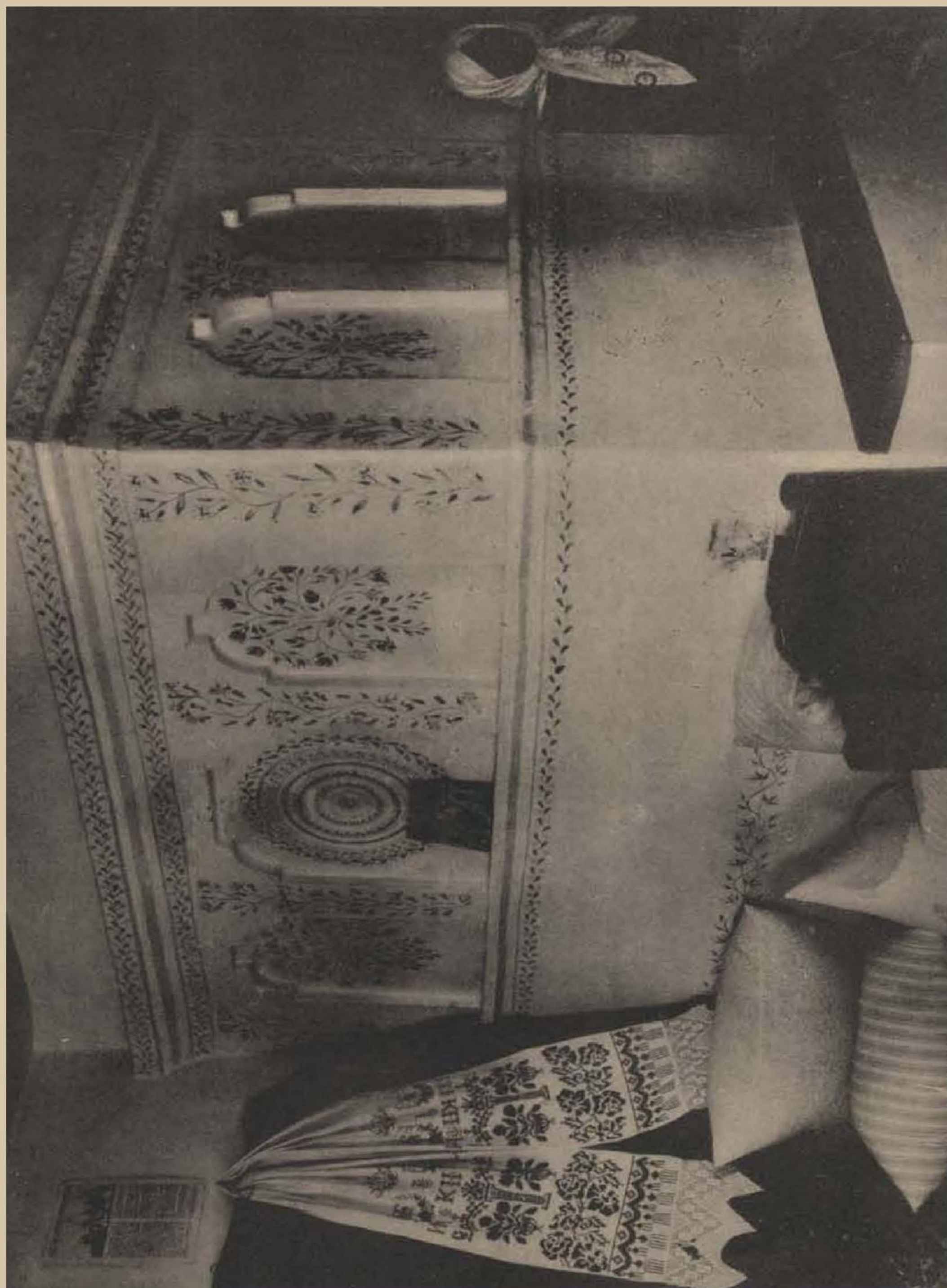

Таблиця XLVII

Р М
И. С И С

Табл. XIII.

Мальовання на стелі та окремі мотиви по межистінках і над вікном. Глина, сажа й анілін (зелена).

С. Олексіївка (Чортомлик), Криворізької округи.

Табл. XIV.

Мальовання під шпалери. Глина й сажа. Над ліжком тканий килим.

С. Ново-Іванівське, Криворізької округи.

Табл. XV.

Мальовання в сінях. Навколо вікна орнаментальне облямовання; над вікном—мальовання під вишиваний рушник; над дверима печі окремий мотив· Глина й анілін.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XVI.

Мал. 1 і 2. Орнаментальне облямовання дверей. Обоє дверей в одних сінях.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XVII.

Орнаментальне облямовання дверей. Окремий мотив на стінці. У тій самій хаті маємо мальовання під килим. (табл. VII, мал. 2).

С. Покровське, Криворізької округи.

Табл. XVIII.

Орнаментальне облямовання дверей. У тій таки хаті маємо мальовання печі й мальовання під килим (табл. XLV). Анілін.

С. Єлисаветівка, Дніпропетровської округи.

Табл. XIX.

Мальовання під килим. Глина, сажа й синька. Розмір 2,24 × 2,75 *см.*

Tafel XIII.

Malereien an der Lage, über dem Fenster und an den Wänden. Lehm, Russ und Anilinfarbe (grün).

Dorf Olexiiwka (Tschortomlik), Kriworigscher Kreis.

Tafel XIV.

Tapetenartige Malereien. Lehm und Russ. Ueber dem Bett ein gewebter Teppich.

Dorf Nowo - Iwaniwske, Kriworigscher Kreis.

Tafel XV.

Hausflur. Malerei um das Fenster herum. Ueber der Fenster eine Malerei in der Art eines gestickten Handtuchs; über dem Ofentür einzelnes Motiv. Lehm und Anilinfarben.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XVI.

Abb. 1, 2. Malerei über den Türen. Beide Türen gehen auf denselben Hausflur hinaus.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XVII.

Malerei um die Tür. Einzel - Motiv an der Wand. In demselben Bauernhause finden wir die teppichartige Malerei der Tafel VII, Abb. 2.

Dorf Pokrowske, Kriworigscher Kreis.

Tafel XVIII.

Malerei um die Tür. In demselben Bauernhause finden wir die Malerei am Ofen so wie die teppichartige Malerei der Tafel XLV. Anilinfarben.

Dorf Jelisawetiwka, Dnipropetrowske Kreis.

Tafel XIX.

Teppichartige Malerei. Lehm Russ und Bläue. Grösse 2,24 × 75 cm.

У тій таки хаті маємо й мотив на стінці (табл. VIII).

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XX.

Мальовання під килим.

С. Олексіївка (Чортомлик), Криворізької округи.

Табл. XXI.

Мальовання під килим. Глина, анілін.

С. Олександрівка, Криворізької округи.

Табл. XXII.

Мальовання під килим у комірці, над ліжком. Сажа — тло, глина — орнамент.

С. Покровське, Криворізької округи.

Табл. XXIII.

Мальовання під килим. Сажа — тло. Орнамент білою глиною та невеличкі плями з червоної й жовтої глини. Розмір 1,70 × 1,52 *см.*

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XXIV.

Мальовання під килим.

Мал. 1. Розмір 1,50 × 1,40 *см.* Сажа — тло, глина — орнамент, головно біла глина.

Мал. 2. Розмір 1,50 × 1,20 *см.* Тло — блакитне (лазорка), орнамент — анілін і глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XXV.

Мальовання під килим. Глина й анілін.

С. Олександрівка, Криворізької округи.

Табл. XXVI.

Мальовання під килим. Анілін.

С. Олексіївка (Чортомлик), Криворізької округи.

In demselben Bauernhause finden wir an der Wand das Einzel-Motiv der Tafel VIII.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XX.

Teppichartige Malerei.

Dorf Olexiiwka (Tschortomlik), Kriworigscher Kreis.

Tafel XXI.

Teppichartige Malerei. Lehm, Anilinfarben.

Dorf Olexandriwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXII.

Teppich-Malerei über dem Bett in einem kleinen Raum ohne Fenster. Russ (Grund) und Lehm.

Dorf Pokrowske, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXIII.

Teppichartige Malerei. Russ (Grund) und Lehm, hauptsächlich weisse Erde, dazwischen nur kleine rote und gelbe Farbenflecke. Grösse 1,70 × 1,52 cm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXIV.

Teppichartige Malerei.

Abb. 1. Grösse 1,50 × 1,40 cm. Russ (Grund) und Lehm, hauptsächlich weisse Erde.

Abb. 2. Grösse 1,50 × 1,20 cm. Lasurstein (Grund), Anilinfarben und Lehm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXV.

Teppichartige Malerei. Lehm und Anilinfarben.

Dorf Olexandriwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXVI.

Teppichartige Malerei.

Dorf Olexiiwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. XXVII.

Р. 1928 мальовання з супровідним написом на тому місці, де р. 1925 було мальовання під килим. Глина й анілін.

С. Олександрівка, Криворізької округи.

Табл. XXVIII.

Піч з підведенням. Глина.

С. Покровське, Криворізької округи.

Табл. XXIX.

Піч з підведенням. Глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Табл. XXX.

Піч з підведенням. Забарвлення рельєфних мотивів гілки і коней. Глина, рослинна фарба для зеленої.

С. Покровське, Криворізької округи.

Табл. XXXI.

Мал. 1—4. Окремі мотиви на папері, що ними обліплюють комини, купуючи їх у базарі. Анілін.

Село Петриківка, Дніпропетрівської округи.

Табл. XXXII.

Окремі мотиви на папері. Розмір 23 × 18 *см.*

Мал. 1. Анілін та золото й срібло бронзи.

Мал. 2. Анілін.

Мал. 3. Помальований паперовий рушник. Анілін та золото й срібло бронзи. Розмір 80 × 31 *см.*

Малюнки на табл. XXXI і XXXII — робота однієї майстрині.

Село Петриківка, Дніпропетрівської округи.

Tafel XXVII.

Im Jahre 1918 Malerei mit einer Unterschrift auf der Stelle, auf welcher im Jahre 1925 eine teppichartige Malerei war. Lehm und Anilinfarben.

Dorf Olexandriwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXVIII.

Ofen mit farbigem Anstrich einiger Reliefteile. Lehm.

Dorf Pokrowske, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXIX.

Ofen mit farbigem Anstrich einiger Reliefteile. Lehm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXX.

Ofen mit farbigem Anstrich einiger Reliefteile, darunter die Motive eines Zweiges und zweier Pferde. Lehm und Pflanzenfarbe (grün).

Dorf Pokrowske, Kriworigscher Kreis.

Tafel XXXI.

Abb. 1—4. Einzel-Motive auf Papier die von den Bäuerinnen gemalt sind, auf dem Markt gekauft und als Verzierung auf die Oefen geklebt werden. Anilinfarben.

Dorf Petrikiwka, Dnipropetrowske Kreis.

Tafel XXXII.

Abb. 1—2. Einzel-Motive auf Papier. Grösse 23 × 18 cm.

Abb. 1. Anilinfarben, Gold- und Silber-Bronze.

Abb. 2. Anilinfarben.

Abb. 3. Ein bemaltes Papierhandtuch. Grösse 80 × 31 cm. Anilinfarben, Gold- und Silber-Bronze.

Die Abbildungen der Tafeln XXXI und XXXII stellen Arbeiten derselben Bäuerin dar.

Dorf Petrikiwka, Dnipropetrowske Kreis.

Табл. XXXIII.

Комин, орнаментований мальованням на папері та підведенням.

Село Єлисаветівка, Дніпропетрівської округи.

Tafel XXXIII.

Ofen, verziert mit Malereien auf Papier und farbigem Anstrich einiger Reliefteile. Anilinfarben.

Dorf Jelisawetiwka, Dnipropetrowske Kreis.

Табл. XXXIV—XL.

Комини, орнаментовані мальованням на папері та підведенням. Комин на табл. XXXVI не має підведення.

Село. Петриківка, Дніпропетрівської округи.

Tafeln XXXIV—XL.

Oefen, verziert mit Malereien auf Papier und farbigem Anstrich einiger Reliefteile.

Tafel XXXVI—nur Malerei auf Papier und kein farbiger Anstrich der Reliefteile.

Dorf Petrikiwka, Dnipropetrowske Kreis.

Табл. XLI.

Мальовання печі. Глина.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel XLI.

Malerei an einem Ofen. Lehm.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. XLII.

Мальовання на комині. Анілін.

С. Благовіщенка, Кам'янської округи.

Tafel XLII.

Malerei an einem Ofen. Anilinfarben.

Dorf Blagowitschenka, Kamjanske Kreis.

Табл. XLIII.

Мальовання печі. Анілін і синька.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel XLIII.

Malerei an einem Ofen. Anilinfarden und Bläue.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

Табл. XLIV.

Мальовання на комині. Анілін.

С. Кам'янське, Кам'янської округи.

Tafel XLIV.

Malerei an einem Ofen. Anilinfarben.

Dorf Kamjanske, Kreis Kamjanske.

Табл. XLV.

Мальовання печі, мальовання під килим, мальовання навколо люстра. В тій самій хаті маємо мальовання навколо дверей (табл. XVIII). Анілін і глина.

Село Єлисаветівка, Дніпропетровської округи.

Tafel XLV.

Malereien am Ofen, um den Spiegel und teppichartige Malerei. Anilinfarben, Lehm.

In demselben Raum finden wir die Malerei um die Tür der Tafel XVIII.

Dorf Jelisawetiwka, Dnipropetrowske Kreis.

Табл. XLVI.

Мальовання печі. Анілін і золото бронзи.

С. Авули, Кам'янської округи.

Tafel XLVI.

Malerei an einem Ofen. Anilinfarben und Gold-Bronze.

Dorf Awuly, Kamjanske Kreis.

Табл. XLVII.

Мальовання печі. Рослинні фарби. Робота тієї майстрині, що й мал. на табл. IX.

С. Олексіївка, Криворізької округи.

Табл. XLVIII.

Мальовання печі. Анілін.

С. Капулівка, Криворізької округи.

Tafel XLVII.

Malerei an einem Ofen. Pflanzenfarben. Arbeit derselben Bäuerin, die das Motiv der Tafel IX gemalt hat.

Dorf Olexiiwka, Kriworigscher Kreis.

Tafel XLVIII.

Malerei an einem Ofen. Anilinfarben.

Dorf Kapuliwka, Kriworigscher Kreis.

СТИСЛИЙ ОГЛЯД РОЗМАЛЬОВАННЯ ПО ОКРЕМИХ ОКРУГАХ І СЕЛАХ.

КРИВОРІЗЬКА ОКРУГА.

По селах Криворізької округи розмальовують найбільше фарбами, видобутими з тих глин, що знаходять по берегах Дніпра та його допливів, де й містяться досліджені села. Останніми роками ці фарби поступаються місцем перед купованими аніліновими фарбами. По селах цієї округи трапляються всі описані ґатунки мальовання, але переважає мальовання-килим і мальовання печі.

Надвірні стіни будівель часто бувають, як описано, різнобарвно вимащені, іноді на хатах це вимащення заміняють мазанням усіх стін у зеленкуватий, блакитнуватий або синій кольори.

С. К а п у л і в к а. Одвідано р.р. 1924-1925, і 1928. Мальовання дуже поширене по всьому селу, надто багато мальовання-килимів і мальовання печей. Розмальовують самі господині. Р. 1924 і 1925 вживано рослинних фарб і фарб із глин (земляних). Р. 1928 спостерігаємо, що ці фарби витискають анілінові, і малювальниці дуже вподобали собі «лазорку», вживаючи її головно на фарбування тла в мальованні-килимах. Різноманітні забарвлення тла мальовання-килимів. Багато мальовання, даного мішаними фарбами: аніліновими, земляними та рослинними.

С. О л е к с і ї в к а (Чортомлик). Одвідано р.р. 1925 і 1929. Р. 1925 було багато розмальованих хат, а 1928 р. куди менше. Мальовання затрималося головно на «Куті». Р. 1925 особливої слави зажили собі три селянки майстрині-малярки, вони розмальовували багато хат на своєму селі. Вони працювали за плату. Стиль їхній свідчить про обопільний вплив. Їхнє мальовання, безперечно, впливало і на решту мальовання на селі. З-поміж них особливої слави зажила одна[1]: вона працювала здебільшого рослинними фарбами, даючи плями квітів не щіточками, а ганчіркою (табл. IX). Решти цієї імпресіоністичної техніки затрималися ще й до р. 1928 в Олексіївці, але вживають її вже не на плями квіток, а на простіший мотив, що ним дають «обводку»

[1] Тепер небіжка — Текля Безсмертна.

навколо вікон і дверей. Дві інші, живучи в центрі села, де мальовання вже вивелося, малюють тепер дуже мало. Край села виставив нових маістринь, що працюють для своїх сусідок теж за плату. Як і в с. Капулівці, р. 1925 мальовання виконувано рослинними фарбами та земляними, р. 1928 — мішаними фарбами, з перевагою анілінових.

С. Перевізні Хуторі. Одвідано р. 1925. Багато мальовання. Кольорове мастіння на надвірніх стінах. Переважає мальовання-килим. Малюють самі господині. Фарби земляні (глина) та рослинні.

С. Олександрівка (Кріпацьке). Одвідано р.р. 1925 і 1928. Багато мальовання. Переважає мальовання-килим, що звуть тут ковдрою («одіялом»). По багатьох хатах трапляються роботи однієї з двох уславлених тут майстринь, що розмальовували за плату. Одружившися, вони покинули село, але робота їхня збереглася і до 1928 р. Роботи однієї з них. виконані 1922—1923 р.р., тепер відтворюють самі господині за тими прослідками, що залишаються крізь новий побіл. Це виключно мальовання-килим, побудоване за однією композиційною схемою, куди вносять іноді тільки невеличкі варіяції. Її композиційна схема вимагає трохи складнішого розграфовання, що роблять штучним циркლем, а через те ця схема не повторюється в інших селянок (табл. XXI); друга селянка розмальовувала тільки старовинними українським рослинними мотивами в суто необразотвірнім трактуванні (табл. XXVII). В с. Олександрівці багато господинь, що самі розмальовують свої хати. Мальовання на білому тлі стіни; вживають і фарб земляних, та тепер переважають анілінові.

С. Покровське. Одвідано р.р. 1924 і 1928. Село було колись багате на мальовання. Згадки про вславлених селянок-майстринь, що розмалювали багато хат, можна ще почути від людности, але робіт їхніх у самому Покровському вже немає. Продукцію покровчанок частіш можна побачити в суміжних селах, куди вони попереселялися, одружившися, перенісши туди і свою любов до малювання. Але в самому Покровському, цьому рухливому селі з широко відомим ярмарком, розмальовання тепер уже не в тії шані, що раніше, коли всю хату скрізь було розмальовано не тільки зсередини, а й зокола. На відгуки цього замилування зрідка можна натрапити й тепер. І тепер ще можна знайти поодинокі хати по кутках села з залишками мальовання на надвірніх стінах і багато розмальовані зсередини; але це мальовання бідне на барви, з застиглими композиційними схемами. За фарби вживають глини, сажі, атраменту, іноді фуксину, що залишився після фарбування яєць на великдень. На печах трапляється частіш підведення, аніж мальовання.

Новопокровський посілок. Одвідано р. 1928. Найбідніші пересельці з с. Покровського допіру лишь починають залюднювати посілок. Мальовання ще немає, але багато кажуть про те, що як тільки поставлять хату, то неодмінно вквітчать її. Серед селянок є вмілі майстрині, що колись малювали в с. Покровському. Отже, щоб здобути роботу селянок, яких мальовання є в с. Покровському, треба заглянути сюди.

С. Шолохове. Одвідано 1928 р. Велике село, де ще недавно було багато мальовання, але тепер ним уже не цікавляться; де-не-де по окремих хатах можна знайти то мальовання-килим, то мальовання печі. Згадки про той час, коли в селі захоплювалися мальованням, ще зовсім свіжі серед селянок; ще живі ймення тих, що славилися своїми мальованнями і розмальовували не тільки свої, а й чужі хати. Це селянки років 35—45. Ті лишки від мальовання, що їх можна тут бачити, виконані глиняними фарбами, бо селяни вже не витрачаються на купівлю фарб, а користуються з того, що є напохваті, як і в с. Покровському.

С. Базавлук. Одвідано 1928 р. Побачити мальовання місцевих селянок не пощастило. Те мальовання, що є тут у небагатьох хатах, виконали селянки родом з с. Олександрівки, що поприходили сюди одружившися. Їхнє мальовання цікавить людність і їх запрошують найближчі сусідки розмальовувати й їхню хату.

Села Сулицьке та Лапинка. Одвідано 1928 р. Двоє суміжних сіл, що містяться біля самого м. Нікополя. Мальовання перевелося, затримавшися у тих селянок, що походять з с.с. Капулівки, Олексіївки, багатих і досі на мальовання. Мальовання рідного села виховало в них любов до вквітчання хати. Вона не зникає, дарма що їхні сусідки, місцеві селянки, перестали вже квітчати хати; замість того вони купують фабричні вироби в місті та й оздоблюють ними свої хати.

Ново-Іванівське (Рябошапка). Одвідано 1928 р. Мальовання переводиться, але трапляється ще мальовання-шпалери, мальовання печі. Фарби — глина, сажа, синька.

КАМ'ЯНСЬКА ТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОКРУГИ.

По селах цих округ малюють головно аніліновими фарбами. Глини вживають, підводячи печі і забарвлюючи тло на тім мальованні-килимах, що трапляються тут дуже нечасто. З мальовання — найчастіше мальовання печей.

С. Кам'янське (Кам'янської окр.). Одвідано 1925, 1926 р.р. Мальовання дуже багато. Трапляється переважно мальовання печі,— його подибуємо трохи чи не в кожній хаті. Усе мальовання всередині, і тільки на одній хаті був орнаментальний фриз на надвірніх стінах. Можна знайти всі ґатунки мальовання, окрім мальовання - килимів. Звичайно самі господині розмальовують свої хати, але є серед селянок у Кам'янському такі, що вирушають у сусідні села, там мажуть і малюють. У базарі в Кам'янському продають мальовання на папері.

С. Романкове (Кам'янської окр.). Одвідано 1925, 1926 р.р. Село багате на ті самі ґатунки розмальовання, що й с. Кам'янське. Є відомі майстрині: вони, коли їх запросять, розмальовують хати і в своєму селі й по сусідніх.

Села Миколаївка і Благовіщенка (Кам'янської окр.). Одвідано 1926 р. Мальовання трапляється чимало. Переважає мальовання печі. Малю-

ють самі господині. Трапляється мальовання на папері,— творчість с. Петрівки,— ним обліплюють печі.

С. Авули (Кам'янської окр.). Одвідано 1926 р. Село багате на мальовання. Розмальованих хат дуже багато. Є майстрині, що вирізняються з-поміж інших як уміли малювальниці. Особливо відома одна; стиль її мальовання одрізняється від стилів інших (табл. XLVI). Селянки цікавляться її мальованням, багато про нього говорять, одним воно до вподоби, інші його не похваляють. Це й позначається на мальованні села: в одних прийнято отой стиль, в інших не прийнято, а є й таке мальовання, де цей вплив тільки відбивається.

Окрім аніліновпх фарб, малюючи, уживають бронзової позолоти.

С. Петриківка (Дніпропетровської окр.). Одвідано 1926, 1927, 1928 р.р. Село багате на мальовання. Мальованням орнаментують головно печі, вікна та сволок. Як уже сказано вище, мальовання роблять на аркушевому папері. Ним і обліплюють зазначені частини хати, а мальовані паперові рушники вішають над вікнами. Мальовання на папері заміпило мальовання на самому ґрунті стіни, що було тут ще 1913 р. Селянки, що малюють і продають свої вироби, відомі на селі. Не бувши задоволені з місцевого ринку, вони їх продають також у базарах по сусідніх селах. Серед мотивів, звичайних для всіх сіл, тобто серед рослинних і геометричних мотивів, дають також малюнок людської постаті, а саме українки в національному вбранні. Особливо талановита одна майстриня (табл. XXXI, XXXII); її роботу скуповували давніш ті селянки, що продавали й продають тепер свої вироби. Отже, її творчість правила за зразок, що на ньому вчилися її односельчанки. Тепер вона малює вже нечасто.

На селі малюють аніліновими фарбами. Згадана селянка, вживаючи аніліновпх фарб, не завсіди вживає їх у чистому вигляді, як це роблять інші, а щоб здобути певну тональність, вона їх змішує. Вона вживає також золота та срібла бронзового, чого інші не роблять.

С. Єлисаветівка (Дніпропетровської окр.). Одвідано 1926 р. Мальовання серед людности поширене. Малюють переважно на стінному ґрунті, але трапляються також печі, обліплені мальованням на папері, і паперові мальовані рушники. Усе це купується в петриківських селянок. Серед місцевих майстринь є вславлені, що залюбки розмальовують не тільки свої хати, а й чужі (за плату). Трапляються всі ґатунки мальовання, але головно — розмальовують печі. Вживають аніліни, а в мальованні-килимах, що тут трапляються, хоч і не часто, щоб забарвити тло, вживають глин.

КРЕМЕНЧУЦЬКА ОКРУГА.

Одвідано 1928 р. У цій окрузі досліджено двоє сусідніх сіл — велике село, Мишурин Ріг, і менше, с. Калужине. У Мишуриному Розі мальовання вимирає, в селі Калужиному воно вже зникло, а славу колишніх добрих виконавиць мальовання мають старенні баби років 70—80. У Мишуриному Розі,

тоді як ми його відвідали, тобто навесні 1927 р., на великоднім тижні, коли хати стоять причепурені, з поновленим мальованням, тут пощастило побачити тільки небагато розмальованих хат. Без жадного мальовання стояли ті хати, що колись славилися були ним по всьому селі. Останніми роками їх більше не розмальовують. По багатьох хатах саме перед великоднем р. 1927 давніше мальовання повишкрібали, щоб більш його не поновлювати. Знайдене мальовання було одноманітне композицією та кольоруванням. Часто — це окремі мотиви, що їх дають то на комині, то на стінці, то над дверима, то над вікном, а іноді й на стелі. Виконані аніліном, вони дають мало не само тільки сполучення рожевого з зеленим, а до них іноді додають іще сірого кольору (сажу).

Мишурин Ріг, що понад 20 років тому захопив Д. І. Яворницького своїм мальованням «квитками и узорами всевозможныхъ красокъ и всевозможныхъ сочетаній», «Вѣстникъ Екатеринославскаго Земства», 1904 г. №№ 2 і 3, тепер дає сумну картину того, як зникає настінне мальовання.

ЗМІСТ

Додаток